БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ. КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттингеН.

1967 ч. НОЯБРЬ 11 СУББОТА № 267 (6903).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 4 көп.

УЛУГ ОКТЯБРЬ—УЛУСТАРНЫҢ ЧҮРЕКТЕРИНДЕ

„Правданың“ мурнуку чүүлү

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бежен чылының бо уттундурбас хүннеринде бүгү чурттарның миллион-миллион кижилериниң сеткил-сагыжы Совет Эвилелинче, бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы Москваже, Кызыл шелче база катап-катап угланган турган.

Аңаа, эрте бурунгу Кремль ханаларынга 1918 чылдың ноябрь 7-де Октябрь революциязының демиселчилеринге турасхаал самбыразын ажыдып тура Владимир Ильич Ленининиң чугаалааны болза: «Ажылчы чон массалардан үнген эки кижилер империализмден улустарның хосталгазы дээш, улустар аразынга дайыннарны сонсадыр дээш, капиталдың тергиидээшкининиң дүжүрер дээш, социализм дээш тура халыышкынны эгелээш, боттарының амы-тынын бергеннер... Эрткен чылдың октябрь хүннеринде өлген эштерниң үлүүнге тиилелгениң улуг аас-кежии онаашкан».

Октябрьның тиилелгези делегейни революстуг ёзу-биле чаартырының үезин, кижи төрелгетенниң төөгүзүнде чаа үени ажыткан. Чер бөмбүрзээниң алдының бир кезиинге социализмни тургузарынга таарымчалыг байдалдарны ол тургускан. Совет эрге-чагырганың 50 чылынга алдар болдурган байырлал бистиң эрткен оруувустуң аажок улуг түннелин — Советтер чуртунуң ажылчын аңгызының, күш-ажылчы тараачыннарының болгаш интеллигенциязының чартык чүс чылда бүдүрген алдарлыг үүлежиниң түннелин бүгү делегейге көргүскен. Бистиң ужу-ыдыы көрүп четпес бүгү делгем Төрээн чуртувуста совет өг-бүле бүрүзүнге Октябрьның юбилейин эң-не өөрүшкүлүг болуушкун кылдыр байырлап эрттирген. Бистер-биле кады социализм чурттарының улустары, ажы-дуңма партиялар, делегейниң ажылчын аңгызы, национал хосталга дээш демиселчилер, бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен ону хүндүткел-биле байырлап эрттирген. Бо хүннерде бүгү диптерниң миллион-миллион кижилери, бүгү аймактар болгаш нациялар Октябрьны йөрээп, оон тиилелгезин йөрээп турар.

Совет Эвилели кижи төрелгетениң депшилгези дээш демиселдиң авангардынга чоруп, улуг байырлалды күчүзүнүң болгаш бүгү делегейге ат-алдарының чечектелиишкининиң байдалынга утказан. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Съездилер ордузунга болган байырлыг хуралынга СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Л. И. Брежневтиң илеткелинде, партияның болгаш чазактың удуртукчуларының чугааларында, юбилейлиг хуралдарга болгаш митингилерге хөй даштыкы чурттарның болгаш ажы-дуңма партияларның төлээлериниң чугааларында Улуг Октябрьның бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузазының аажок улуг шинчи-шынарын көргүскен. Совет улуска СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Кыйгырыын бистиң чуртувустуң ажылчы чоннары аажок улуг өдүрлүүшкүн-биле утказан болгаш Совет Эвилелиниң улуг тиилелгелериниң манифестизи кылдыр, пролетарны интернационализмниң болгаш бүгү кижи төрелгетениң чырыткылыг келир үези—коммунизмниң тиилээринге быжыг бүзүрелдің чаа чайыннанчан илередиишкини кылдыр бүгү делегейге дыңналып турган.

1917 чылдың Октябрьның он хүннери эрги делегейни силгипкен. Ол үеден бээр эрткен чартык чүс чыл ону өскерткен.

Бежен чылдың мурнунда Совет Россия социализмниң оруунче кирген кара чаңгыс чурт болуп турган. Ам ол орук-биле хөй күрүнелер болгаш улустар бар чоруур. Социализмниң делегей системазы төөгүлүг хөгжүлдениң күүлүг фактору болу берген. Делегейниң ажылчын аңгызы, бүгү революстуг күштер боттарының өндүр чаагай чаалап алыышкынныарын, боттарының кайгамчык чедиишкиннерин оортан көөр эргелиг, делегейниң социалистиг системазының тургустуунганы империализмниң күштерин дыка кошкаткан болгаш марксизм-ленинизмниң чайгылыш чок шынныына, оон улуг идеалдарының тиилеттирбезинге улам улуг бүзүрелди калбак массаларның сеткил-сагыжынга хайныктырып үндүрген.

Бежен чылдың мурнунда делегейниң коммунистиг шимчаашкини үүгле төрүттүүнүп эгелеп турган. Ынчаарда делегейге үүгле каш чүс муң коммунистер турган. Ам ол 88 коммунистиг болгаш ажылчын партияларга каттышкан 50 миллион демиселчилер санаттынып турар күүлүг политиктиг күш апарган. Делегейниң коммунистиг шимчаашкининиң орун айтыкчы сыдызы — марксизм-ленинизм болгаш пролетаржы интернационализм болуп турар.

Бежен чылдың мурнунда делегейниң хөй кезии колониалдыг дарлалдың кинчизинге бектеткен турган. Октябрьның чырыткызы кулданыышкындан хосталгаже орукту Азияның, Африкының, Латин Америкының улустарынга чырыдып берген, национал-хосталгалыг революцияларның казыргызы колониалдыг системаны ширбий шаапкан. Чеден ажыг хамаарышпас чаа күрүнелер шаандагы колониалдыг империяларның бузундуларында тургустунган болгаш ынчангаш империализмге база бир күүлүг согугну таварыштырган.

Совет күрүнө бодунуң догуннаашкынының баштайгы хүнүнден эгелээш — Смолныйга Советтерниң II Бүгү-россий съездизиниң залынга тайбың дугайында ленинчи декретти хүлээп алган ол шактан эгелээш, дарлалдың болгаш агрессияның, делегейге енчүк-чөңгээлерниң болгаш авантюралларның империалистиг политиказынга удур, еске күрүнелериниң иштики херектеринге холгаарлаашкынга удур демисежип келген болгаш демисежип-даа турар. Тайбың, кады ажылдажылга болгаш делегейниң айыыл чок чоруу, бүгү делегейге тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар дээш, социалистиг чурттарның сырый каттыжыышкынын быжыглаар дээш, национал болгаш социал хосталга дээш улустарның демиселин деткиири-биле туржуп келген болгаш туржуп-даа турар бис.

Америк агрессорларга удур дайылдажып турар Вьетнамның шыныг херээн Совет Эвилели шиитпирлиг деткип, оон маадырлыг демиселинге вьетнам улуска дузалап келген болгаш дузалап-даа турар, моон соңгаардаа дузалаар. Бистиң чуртувус израиль эжелекчилерге удур араб улустарның чаптыг демиселин деткип, Чоокиу Чөөн чүкке быжыг тайбыңны тургузарын чедип алыр дээш туржуп турар. Европада тайбыңга болгаш айыыл чок чоруукка кыжаныр турар барыын-герман адаанзырактарның чимзениишкиннери «чок турзун» деп бүгү быжыы-биле чугаалап, чепсегленнишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүреринің херээнге чайгылыш чокка туржуп турар бис.

Делегейниң чаа дайынының айыылын баш бурунгаар болдурбас дээш демисел ам социализмни болгаш коммунизмни тургузарының сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээриниң, бүгү делегейниң революстуг чорудулгазының хөгжүлдезинің чугула негелделериниң бирээзи болу берген. Гитлеризмни чылча шаварынга кол рольду ойнаан бистиң улузувус тайбыңның херээ дээш санап четпес когаралга таварышкан. Бөгүн Совет күрүненик күүгүзү — чер кырында тайбыңның кол челенгиижи.

Чартык чүс чыл дургузунда эрткен оруунче көрбүшаан, совет улус хөй чүве кылдынган, бурунгаар бар чоруур бис, келир үени бүзүрелдиг көрүп турар бис деп, күзел ханыышкыны-биле чугаалап болур. Бүгү диптерде өңнүктеривис-биле кады бис Октябрьның тиилелгези—ол дээре ленинизмниң тиилелгези, ленинчи партияның идеяларының болгаш ажыл-херектериниң тиилелгези, улуг улустуң улуг эрес-маадырлыг чоруу-дур дээрзинге чоргаарланыр бис. Коммунистиг ниитилелди тургузарын бодувустуң сорулгавыс кылдыр салып алган бис. Ынчангаш ону Октябрьның тугунуң адаа-биле, ленинчи Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле тургузар бис!

Улуг Октябрьның идеялары — марксизм-ленинизмниң, пролетаржы интернационализмниң идеялары — улустарның чүректеринде.

Улуг Октябрьның херээ мөңгеде чурттаар!

Делегейниң ажылчы чоннарының баштыңчызы

В. И. ЛЕНИНГЕ

МОСКВА. (СЭТА). Делегейниң 80 ажыг чурттарының профэвилелдериниң болгаш ажылчыннар организацияларының төлээлери Улуг Октябрьның 50 чыл оюнуң байырлалынга киржири-биле Совет Эвилелинде чоруп турар. Ноябрь 9-та олар В. И. Лениннин Мавзолейинге барып, венокту салган. Оон кожаазында: «Делегейниң ажылчы чоннарының баштыңчызы В. И. Ленинге даштыкы профэвилел организацияларындан» деп бижээн.

Аалчылар баштыңчы болгаш башкы, делегейде баштайгы социалистиг күрүненик үндезилекчизи Владимир Ильич Ленинге тураскаалды минута иштинде ыыт чок туруп ёзулаан.

Ол-ла хүн даштыкы профэвилел организацияларының болгаш ажылчыннар организацияларының кежигүннери Ады билдинмес солдаттың хөөрүнге венокту база салган. «Фашизмге удур демиселге, бүгү кижи төрелгетениң хосталгазы болгаш аас-кежии дээш боттарының амы-тынын берген маадыр совет дайынчыларга, Даштыкы профэвилел организацияларындан» деп венокту кызыл кожаазында бижээн.

Ленинчи орук-биле коммунизмче!

Турисчи путёвка-биле

Бистиң республиканың профэвилелдер чөвүлелиниң организаастаалы турисчи-экскурсиялың болук киржикчилери Совет Социалистиг Республиканың найысылалы Москва хоорай-биле танышар арга-лыг болган.

Турисчилерниң составында янзы-бүрү мергежилдиг, чамдык колхоз, совхозтарның, үлетпүр бүдүүлгелериниң мурнакчылары турган. Олар Маадыр-хоорай Москваны 10 хонук иштинде сонуургап, танышканнар. Совет Эвилелиниң ең аныяк Тыва АССР-ниң ада-чорукчу төлээлекчилерин найысылалдың туризм чөвүлелиниң ажылдакчылары чылыы-биле уткып алган, Москваның төөгүлүг черлерин көргүскеннер.

Бистер Москва-биле танышып турган, чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан келген турисчилерден аңгыда, социалистиг чурттарның, ол ышкаш тайбыңның болгаш аас-кежиниң узуткакчылары АКШ-тың империалистериниң агрессиязынга таварышкан, хөй чылдарның маадырлыг демиселин чорудуп турар вьетнам улустуң төлээлекчилерин көрүп, ужуражыр аас-кежиктиг болдувус.

Делегейниң бодуун кижилеринге орук айтыр сылдыс өндүр чаагай Москва 17 районнарлыг, 6,5 миллион ажыг чурттакчылыг, 26 театрлыг, оон иштинде 192 чыл бурунгаар тукан күрүненик Улуг театры, ол театрга улуг баштыңчы В. И. Ленин Октябрь революциязы тиилээнинің баштайгы чылдарында 15 катап түве чугаалаан дээрзин тайылбырлаарга, кижи бүрүзү улуг баштыңчыга ынакшылын, өөрүшкүзүн илередип, чай чок дөңдеглеттиниң турганы хереченлеп турду.

Москва Кремлин, Ильичниң Мавзолейин, баштыңчының мага-бодун көрген болза деп үзеп чораан бодал боттанып, бүткенинге шуптувустуң өөрээнивисти түте дөңнээр.

Юбилейлиг чылдың улуг байырлалының бүрүүзүнде Москваны көргеннериниң аразында «Сүт-Хөл» совхозтуң Өлеңде хойжу бригадазының аныяк бригадири Доңгак Быстан-оол (ол бригада бо чылын иштизи-биле төрүүр 100 хойга онааштыр 100 хураган алган), ол-ла совхозтуң мурнакчы хойжузу Ондар Коңгар, чылгычы Хөм-Оттук, «Октябрь 30 чылы» колхозтуң Ленин орденниг, хоочун хойжузу Монгуш Сандык, аныяк механизатор Куулар Даш-оол, «Чыраа-Бажы» совхозтуң 63 хардыг ажылчыны Тыва АССР-ниң алдарлыг тараажызы Куулар Манзырыкчы, чоланчы Монгуш Үдүй-оол, Кызылда № 3 профтехучилищениң токарь-механиги П. Любезных, Чадаанада ыяш ажыл-агый черинің инженери Ф. Корлинский болгаш өскелер-даа бар.

Совет Тывадың турисчилери Москва-биле танышкаш, агаар күүгүтеннериниң бирээзи «ИЛ—18»-ке олурупкаш, ол-ла хүн төрээн Тывазының найысылалынга кээп, ажылдаар черлеринче чаныр, төрээн чуртунга соңгуг ужуражыры-биле каш дапкыр күженишкининг ажылдап келгеннер.

В. ҮЗЕК.

Баштайгы олча

Каа-Хем районуң «Тиилелге» колхозунуң аңчылары юбилейлиг чылдың аңныыр сезонун организаастыг эгелээн. Бо чылын ол ажылча элээн кичээнгейни салып, аңчыларга эолчеглиг шөлээни берип, аът-хөлбиле бүгүн хандырган. Районуң аңчылар слёдунга колхозтан беш кижи барып киржип, аңнап-дириннөөри-биле 5 бооларны алганнар.

Аңчыларның баштайгы олчазы өөрүнчүг болган. Д. Кудрявцев 230, А. Бортников — 150, Ф. Морозов — 150, Д. Дапыан—132 диниги белеткел черинге дужааганнар. Чамдык аңчылар ам тайгаже база катап аъттанышкан.

К. СРАТ-ООЛ.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Улуг-Хем районуң чамдык көдээ Советтери чурттакчы чондан үндүүг болгаш камгалал төлевирлерин чыыр талазы-биле алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткен.

Баян-Кол (даргазы И. К. Амыртаа), Көк-Чыраа (Б. И. Самбуга), Ак-Туруг (К. М. Дамбу) көдээ Советтери болгаш Шагаан-Арыг хоорай Соведи (Т. К. Тупикина) социалистиг хүлээлгелерин октябрь 1-де-ле күүседипкен. Көдээ Советтериниң депутаттары болгаш активтери бюджетке киреп төлевирлериниң чыылдазын чоруур өйүнде чорудар талазы-биле организастыг ажылдарны чоруткан. Аңаа Көк-Чыраа көдээ Советтиң депутаттары М. Ф. Лопсан, Б. Д. Маады, Баян-Кол көдээ Советтиң депутаттары Н. П. Хертек, О. Д. Напайлан болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен.

МЕХАНИЗАТОРЛАРНЫҢ БЕЛЭЭ

Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң механизаторлары келир чылын бедик дүжүттү өстүрүп алыр сорулга-биле бо чылын олчаа улуг кичээнгейни салып, чайгы, күскү чер аңдарылгазын чедиишкинниг чоруткан. Чайгы үеде муң, а күзүн 2858, каттышкаш 3800 ажыг гектар черни аңдарар турган, 4086 гектарны аңдарган. Эш Куулар Доржу удурткан комплексилиг бригада сиген, силос белеткелинге идепкейлиг киришпишаан, күскү чер аңдарылгазын база чедиишкинниг дооскан. Бо болза «Чыраа-Бажы» совхозтуң механизаторларының Улуг Октябрьның байырлалынга төлептиг белээ болган.

Интервьюлар

КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМ УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

Бистиң тускай корреспондентивис эш С. Павунуң айтырыгларынга Чөөн-Хемчик районнуң чамдык ажылагыйларының удуртукчулары харыылап тур.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң партия комитединиң секретары Комбукай Балчыр-оолович Куулар:

— Совхоз күрүнеге тараа садар планын үш катап ажыр күүсеткеш, эт, дүк садарының чыл планнарын күүсеткен. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры М. Чоланың хойжу бригадазы төрүүр чүс хойга онааштыр 100 хураганны, хөй бүрүзүнден 2,6 кг дүктү кыргып алган. Суггарыкчы М. Хыйыр-ооллуң звенозу 218 га кызыл-тастын га бүрүзүнден 26,7 центнер дүжүттү өстүрген. Шакта-ла 10 тонна тараа арыглаар агрегат ажыл-агыйның төп шаңында ажылдап турар. ВЛКСМ ТК-ның хөрек демдээ-биле шаннаткан аныяк саанчы М. Чочаймаа эрткен чылдың бо үезинде турганындан 224 литр сүттү хөйну саган. Хары угда 25 трактор септээр чаа мастерская ажыглалда кирген.

Малчыннар уруглары турар 25 олуттуг уруглар сады ажыттынган. Хөрүм-Даг сүт-бараан фермазының коллективи коммунистиг күш-ажылдың деп бедик атты чаалап алган, ол ферманың 15 ажылдакчызы коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары.

Совхозтуң төп суурунда кижи амнаар участок эмнелгезиниң тудуу доозулган. 22 аал ишти чурттаар чаа бажыннар ажыглалда кирген. Бо чылын 24 хойжу төрүүр чүс хойга онааштыр 90-дан 119 чедир хураганны алган, 21 саанчы инек бүрүзүнден 900—2115 литр сүттү саган.

Ажыл-агыйның тараажылары 931 тоннаның орнунга 1216 тонна үреэзинни урган.

Тараажылардың кызымак күш-ажылының түннелинде тараа бүдүреринің болгаш күрүнеге тараа садарының талазы-биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун база СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң тараа талазы-биле Турасхаалдыг тугун чаалап алдывыс.

«Тыва» совхозтуң директору Григорий Степанович Юртаев:

— Теве-Хая суурда хары угда 50 кижи чемненир столованы ажыглалда киирдивис. 2500 тонна тараа урар склад база туттунган. 3 кулуктар кылдынган.

«Сүт-Хөл» совхозтуң партком секретары Ондар Норбу-Самбуевич Шагдыр-оол:

— Д. Быстан-оол бригадирлээн хойжу бригада чүс баш шээр малга онааштыр 100 хураганны, а хойжу О. Дажы-Намчал 123 хураганны, О. Доржу 126 анайны алган. Ортаа-Тал сүт-бараан фермазының саанчызы, район Совединиң депутаты С. Чокпак бо үеге чедир инек бүрүзүнден 1820 литр сүттү саап ап, эрткен чылгы көргүзүүн дыка бедидип турар. Сарыг-Булуунуң сүт-бараан фермазының коллективи коммунистиг күш-ажылдың деп атты чедип алган. Фермада 15 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары.

Алаштың суггарылга системазында 500 га суггаттыг чер ажыглалда кирген. 2500 тонна тараану сайгарып, арыглаар шаңны цементилеп, кырын серилээн.

16 аал ишти чурттаар бажынны ажыглалда киргген. Ишкин болгаш Алдан-Маадыр суурларда стадионнар туттунган.

«Искра» колхозтуң даргазы Донган-Сүзүмович Настык-Доржу:

— Комбайнер О. Дакай-оол комбайны-биле үш сезон дургузунда капитал септелге чок ажылдаан болгаш бо чылын 916 га черниң тараазын ажаган. Дуржулгалыг трактарист О. Доруг-оол чымчак аңдарылгага шилчидерге 800 ганы ажылдап кылгаш, колхозтуң трактористериниң социалистиг чарыжының тиилекчизи болган.

Колхоз күрүнеге тараа, эт, сүт садарының чыл планнарын күүсеткен. 500 олуттуг ногаан театр ажыглалда кирген, 12 аал ишти чурттаар бажыннар тутунган. Шиви-Кудруунда чаа сүт-бараан фермазы турустунган. Ында беш аал ишти чурттаар бажың, кызыл-будун, 100 инек турар хажаа кылдынган.

29 малчын өг-бүле өглерин чаартып, чылыглап алган. Ол болза, өгде чурттап орар малчыннарның 85 хуузу.

Районнуң амыдырал хандырылга комбинадының директору Григорий Георгиевич Глухов:

— Даараныла цеги он айларның будуруулге даалгазын 156 хуу күүсеткен. Чуга хеп даараар бригада (бригадири эш Лебедева) коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты чедип алган.

Септекчилерниң чедиишкини

Республиканың «Сельхозтехника» каттыжышкынының септекчи будуруулгелериниң социалистиг чарыжының тиилекчизи Кызыл-Мажалык салбыры (эргелекчизи эш Верещагин) болган. Ол салбыр септелге даалгаларын ыракта ажыр күүсеткен. Чарышка эки түннелди Бин-Хем район салбыры база чедип алган. Чадаана каттыжышкынны септелгениң шынарын элээн экижиткен.

Каттыжышкынның ажылчыннарының болгаш тускай эртемниглериниң киргген 21 чаартыкчы саналды будуруулгеге шиңгээткениниң түннелинде 1,5 муң рубльдиң камналгазы чедип алдынган, 7,2 муң киловатт электри күүжү, 15,2 тонна кыварчаар материалдар камнаттынган. Чыгган демир-деъсти ажыглаш, 4 тонна ажыг демирни камнап алган. Каттыжышкынның мастерскаалары 43 муң ажыг рубль түнге чаа кезектерни кылган болгаш 35 муң рубль түнге кезектерни чаарты кылган. Чылда 300 тонна демир-деъсти чыыр планныг тургаш, 620 тоннаны чыып дужааган. Бараан саарылгазының планы элээн ажыр күүсеттинген.

И. ОЛДЫРЕВ.
каттыжышкынның инженери.

Монгуш Дугаржап 1950 чылда Чадаананың машина-трактор станциязынга механизаторлар курузун дооскан. Оон бээр бодунуң мергежилин бедидип, комбайн, трактор, бульдозер дээн ышкаш нарын машиналарны башкарарын өөренип алган.

Ол Чадаанада № 1030 орук тудуунуң участогунда ажылдап турар. Бодунуң эдилээн техниказынга камныг, кызымаккай күш-ажылы-биле коллективтиң хүндүткелин чедип алган. Мурнакчы механизатор — бульдозерист Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнуң байырлалын чедиишкиннерлиг уткуп, Октябрьның планын 150 хуу күүсеткен.

Чурукта: Монгуш Дугаржап.

Ч. СЕНДАЖЫНЫН фотозу.

Диин элбек

Шагаан-Арыг ыяш ажыл-агыйының лесниги эш М. Хуурактың удуртулгазы-биле «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштин-Хем салбырының белүк аңчылары октябрь 25-те тайгаже аъттанышканнар. Белүк диинчилер амгы үеде Сайлыг-Хемни эриктеткеш, Үттүг-Хемнерде чеде бергеннер. Оларның баштайгы бешки хонуунда медээлээни-биле алырга, хүнде аңчы бүрүзү 8-тен 20 чедир диниг чоруп турар. Хоочун аңчы Т. Лама биле аныяк аңчы О. Алдын-оол олар амдыгызында эң хөй тывыштыг болганнар.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Келир чылдың тарылгазынга

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң № 1 трактор-хову бригадазының механизаторлары 2376 га аңгысты аңдарган, 820 тонна саваны белүп сараттаан. 22 сеялканы, 4 прицепти, 2 агрегат илиирин бүрүн септээн. Ол ажылларны дүргеп, шынарлыг кылыр дээш чарышка С. Шаалы, С. Шактар олар тиилекчилер болган.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Парторганизацияларда отчёттар болгаш соңгулдалар

Шүгүмчүлелден түңнел кылыр

Партия организациязының ажылчорудулгазында кол чүүл—ооң дайынчы шинээни бедидери, ылаңгыя совхозтуң экономикалыг хөгжүдери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, ажылчы чоннуң коммунистиг кижизидилгезин экижидери болуруп «Улуг-Хая» совхозтуң партия организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралынга онаал берген коммунистер онзалап айытқан.

Партия организациялары коммунистерни бүдүрүлгениң түс-түс участоктарынга таарыштыр хуваап, онаашкан ажыл дээш оларның харысалгазын бедиткен. Совхозтуң бүдүрүлгезинде кол черин чер ажылы эзлээн. Улуг байырлалдың чылында ажыл-ишчилер чаагай дүжүттү өстүрүп, хой гараны күрүне шыйкамырынче киргеш, келир чылдың дүжүдүнге четчир үрезиннерни уруп ап, малдың кышкы чемсуурун белеткеп алган.

Мал ажылында кижилер боттарының харысалгазын бедидип, малдың продуктулуун бедидер, ооң баш санын өстүрер дээш шудургу ажылдап турарлар. Совхоз эрткен айларда күрүнеге садар эзт планын 105,4 хуута, дүктү 119,3 хууга күүсеткен. Күрүне шыгжамырынга план ёзугаар кирер 1800 тонна тараның орнунга 4231 тоннаны кирген. Бо ажылдарны күүседиринге партком, партия эге организациялары, коммунистер улуг рольду ойнаанын отчёт-соңгулдалыг хурал демдеглээн.

Партийжи политт-массалыг болгат организастыг ажылдарда ам-даа чедир кылдынмаан ажылдар барын коммунистер база илереткен. Чүл дизе, коммунистериң авангардчы ролюн бедидерин чедип албаан. Партком бүдүрүлгениң байдалын эки анализтеп, практиктиг чүгула хемчеглерни алыр талазы-биле сула ажылдаан. Ооң уламынан совхоз чүс баш малга онаштыр 83 хураганны, 64 быззаны алганы кончуг куду коргүүг болур. Хайыракан салбырда малдың өлүп хораар чоруу көвүдээн. Мал ажылы барык-ла механизастаттынмайн турар. Малчыннар чурттазын дээш тутқан бажыңнар ажыглаал чок туруп бергеп.

Партком, ооң эге организациялары политт-массалыг ажылдарны чогуур негелдезинге чедир тургуспаанындан ыракны Хендергениң, Эржиминиң, Демир-Сугнуң малчыннарынга агитаторлар, лекторлар ховар барып, солун, сеткүүлдер чогуур үеэзинде четпейн турар. Социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрүп, ону ажылдап турар кижилерге таныштырбайн турар.

— Хендерге совхоз төвүнден ырак, ажыл-агыйның удуртукчулары бистерге ковар аалчылар. Ооң уламынан совхозтуң удуртур ажылдакчыларын ам-даа танывас кижилер бисте бар — деп, коммунист Бегзи-Хуурак совхоз удуртукчуларының адрезинге шын шүгүмчүлелди кылган.

Чоннуң чурттаарынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузар дугайында сагыш салыышкын бо хүннерде кажангызындан-даа артык күштелип турар. Ындыг турбуже, совхозтуң дирекциязы, партком болгаш ажылчын комитеди бо дугайында шоолуг сагыш салбайн турар. Эржиминиң, Демир-Сугнуң малчыннары Улуг-Хемни хүн-бүрү кежер ужурга таварыып турда, кол кежиглерде магадыылалдыг, таарымчалыг байдалды тургуспаан. Бригадалар транспорт-биле багай хандыртынганындан ырак черлерге мал чемнери, гудуг материалдары чедирери бергедеп турарын коммунистер шүгүмчүлээн.

Партком болгаш эге организациялар отчёт-соңгулдалыг хуралдарга болган шүгүмчүлелдиг саналдардан шыңгыы түңнел кылып, четпестерни чайладыр ужурлуг.

Д. АРАКЧАА.

Сагбалдайларның өг-бүлези «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжуларының аразында чыл бүрүде бедик көргүзүүлүглериң бирээзи болуп турар. Бо юбилейлиг чылда бо өг-бүле чүс хойга онаштыр 115 хураганны, хой бүрүзүнден 2,7 кг дүктү алган. Бо дээрге республикада эң бедик көргүзүглериң бирээзи.

Сат Сагбалдай республиканың алдарлыг малчыны. Өг-бүленің хөрээжен ээзи Куулар Сержиңмаа хой ажылынга, ылаңгыя чаш хураганнар ажаап доруктурарынга эң мергежилдиг. Бо талазы-биле бодунуң ажылының мастери деп чугаалаза чогуур.

Хойжу өг-бүле бо чылын боттарының күүү-биле 35 тонна сигенни, кек суланы белеткеп алган.

ЧУРУКТА: Куулар Сержиңмаа.

К. ЭКЕР-ООЛДУҢ сезу болгаш фотозу.

Ам база секретарь

Шынап-ла, чамдыкта өөреникчилер чай кадында ийкие хостуг үеэзинде бо-ла чугаалажы бээр боор чүве болгай. Келир үеде кым кандыг кижи болуксаарыл? Кым кандыг профессияны шилип алыры берге болур. Ынчалза-даа, чамдык кижилер бичезиндеи-не күзел бодалын ол хевээр чедип алыр. Үстүнде-айтырыгта Маскыр Адыяның харыызы, чаңгыс болгаш дорт шинтирлиг «башкы» деп сес турган.

Үе эртип, школачы чылдар билдирбейн эрте хонаа бергеп. Дүүн чаа сургуул чораан Маскыр Адыяның мозу-шынарлыын өөренип көргеш, ону эң ыракка районнарның бирээзи Тес-Хем кожуунунуң Берт-Даг школазынга эге классты башкылаары-биле чоруткан. Башкы түскай эртем чок-даа болза, нинти өөренип алган билиг-биле бичиг чаштарны эртемге өөредир, башкы ажылы аныяк комсомолчу Маскыр Адыяга онаашкан. Ооң башкы болур мен деп күзели боттаның эгелээни ол. Кызыл чаактарлыг, кара-кара каректарлыг, кажан-даа школа парталарынга олуруп көрбээн, малчын араттарының оолдар, уруглары — бирги классчыларны башкылаары-биле улуг болгаш харысалгалыг ажылды ол эгелээн... Ооң бээр ам чээрби үш чылдар эрткен.

РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Маскыр Адыя Бадыргыевна ам-даа улус өөредилгезинин шугумунда үзүктел чок ажылдап, келир үеде коммунизмниң тургузукчулары—аныяк чаштарны кижизидеринге улуг үлүг-хуузун киирип турар. Адыя Бадыргыевна бо аразында Кызылдың башкы сургуулун доозуп, башкылар билиг бедидер семинарларга чыл бүрү барып, бодунуң башкы мергежилин бедидип, өөреникчилерге быжыг билигни берип турар.

1954 чыл Адыя Бадыргыевнаның амыдыралынга база бир өөрүшкүлүг чылдың бирээзи. Ол СЭКП кежигүүнүнге киргеп. Бо эрткен үениң иштинде ол партийның кандыг-даа даалгаларын хажык чок күүседип келгеп. Онаашкан ажылынга идепкейлиин, партийжи негелделиктиг, хейнитичизин көргеш, Чыргаланды сес чыл школазында башкыларның партия эге организациязының коммунистери дорт чыл бурунгаар ону партия эге организациязының секретарынга соңгаан. Онаашкан ажылының отчёдун коммунистерниң мурнунга чылдың-на берип келгеп.

Бо чылын база-ла Адыя Бадыргыевна бүгү коммунистерниң мурнунга партия организациязының кылган ажылының дугайында отчётту кылган.

СЭКП-ниң XXIII съездиниңиң шинтирлерин болгаш партийның ооң соонда болуп эрткилээн Пленумнарының материалдарын чон ортузунга тайылбырлаар ажылды школа коллективи багай эвес чорудун келгеп. Мында башкы бүрүзү агитатор. Ол ажылды харыылаарын коммунист Александр Чараш-оолга даасхан. Агитаторларның ажылын ай санында-ла түңнеп турар. Неделя санында-ла агитаторлар бодунуң участогунга ыяап-ла баары чаңчыл болган. Школа коллективи колхозта тургустунган уран чүүлдүң үргүлүнүң киржикчилери болгаш удуртукчулары болур. Олар болганчокла колхозтуң фермаларынга аалдап чедо бээрлер. Партия хуралдарынга школаның өөредилге-кижизидилгелиг болгаш комсомол, пионер, профэвилел ажылының база коммунистерниң партийжи даалганы күүседип турарының, оларның онаашкан ажылынга харыысалгалының болгаш өске-даа чугула айтырыгларны чугаалажын келген. Школада партия организациязының бир чаа солун түүлү райкомнуң болгаш боттарының үндүрген шинтирлерин күүседири дээш негелделиктиг ажылдап турары болур. Чыргаланды сес чыл школазының партия организациязының коммунистери Адыя Бадыргыевнаны база катап секретарьга соңгуп алганнар.

Партийжи ажылды эки тургуспаанының түңнелинде школада өөредилге-кижизидилгелиг ажыл экижии, Чыргаланды школазы районда мурнакчыларның бирээзи апаргаан.

Т. САНДАН.

БАЙЫРЛАЛДЫ БЕЛЕКТИГ УТКААННАР

Чоон-Хемчик районда «Искра» колхозтуң хойжу бригадалары Октябрьниң социалистиг Улуг революциязының 50 чыл ооң чедишкининг утказаннар. Мурнунда чылдарга бодаарга, ында кыштагаашкынга белеткелдер иинтиан-биле дээре чоруп турар. Бо чылын колхоз чүс баш хойга онаштыр 96 хураганны алган. Келир чылын ооң-даа бедик көргүзүглерни чедип алыр соруулга-биле кышка белеткелди кылып турар.

Ылаңгыя № 1 хойжу бригаданың кежигүннери 150 тонна сигеп белеткээр планын 155 тонна кылдыр, а № 2 бригаданың кежигүннери планын 100 хуу күүсеткен болгаш сигенни кыштагаарда чедир сөөртүүлээн.

Малды тарып боозадырының планы база ажыр күүсеттинген, тодаргайларга 4 муң шээр малды тарып боозадыр турган болза, күүсеткени 4 муң 200 баш болган. Колхозтуң улуг зоотехниги М. Монгуш бо ажылды эки организастаан. Ооң-биле кады малчыннар дугайында сагыш салыышкыны колхозта улам экижип турар, чижээлээрге, малчыннарның 24 оглериниң даштын ак пос-биле шыпкан болгаш иштин кожегелгилээн.

Малчыннар ортузунга лекцияларны, бесседаларны хоочун мал эмчизи М. Дамба үзүктел чок чорудун турар. Кыштагларын эки септеп алганнарны база чугаалаар херек. Ол болза О. Шаравин, М. Сендажы, М. Эртине болгаш өскелер-даа-дыр.

Ынчаарга бо чылын М. Сендажы чүс хойга онаштыр 106, О. Алдын-оол 100 хураганны камгалан алганнар, ынчангаш оларның дуржулгазын хойжуларның ортузунга иеитерелер талазы-биле хемчеглерни алыры негеттинин турар. Бо мурнакчыларның ажылын бедин-биле үнелеп корген, ооң херечизи болза аныяк хойжу О. Алдын-оолдуң эрткен чылын хойжуларның Фрунзе хоорайга болган Бүгү-эвилел слёдунга чораанны болгаш К. Сундуй-оолдуң бо чылын пайыралдың поездизи-биле аян-чорук кылып чораан келгени болур.

Улуг Октябрьниң байырлаалынга бистиң малчыннарывыстың белээ ол болган.

С. ТАСПАЙ.

Бир дыштаныр хүнде

Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы салбырының тову чоокта чалгы бир дыштаныр хүнде байырлал шинчи кире берген турган. Механизаторлар шиник чараш кылдыр кеттинтилеткен, клуб база байырлал шинчи киргеп. Хана солунун чаартын үндүрген, мурнакчыларны мактап бижээн.

Механизаторлар клубтуң залын долдур олурупту. Чайгы, күскү хову ажылдарының түңнелдериниң дугайында совхозтуң улуг агроному эш Кунданов илеткел кылган. Салбыр дүжүт ажаан алышкыны иинтиан-биле эки чоруткан. Бир гектарга онаштыр тараанын ортумаа-биле 12 центнер дүжүү алдынган. Күрүнеге тараа садар планын салбыр каш катан ажыр күүсеткен.

Чайгы, күскү чер аңдарылгазын 5550 гектар черге чорудар турган, ону 6970 гектар кылдыр күүсеткен. Үрезин уруушкуну эки чоруттунган. Кызыл-тастың Мильтурум-553 деп сортун 200 тоннаны урар турган, 350 тоннаны уруп алган. Саратовская-29-түн болгаш Скаланың үрезиннерни база ажыр ургулаан.

Анаа эки ажылдаан 14 механизаторларны ортектиг үүлдер-биле шаңнагылаан. Ооң-биле кады мал чеми белеткээр планның ажыр күүсеттинге демдеглээн. План ёзугаар 390 тонна сигеннин салбыр белеткээр турда. 700 тонна белеткеттинген.

Механизаторларның ол чыжыңга моон соңгаар соруулгалар дугайында база чугаалашкан. Санал берген кижилер чижээлээрге, «Сельхозтехника» салбырынга 26 тракторну бирги эолчегде киирип бергеш, оларның септелгезин чаа чылга чедир доозар талазы-биле хемчеглерни алырын чугаалап турганнар, ооң иштинде улуг байырлалдың хүнүнге чедир 3 тракторну бүрүн септээн. Ол соруулга-биле № 1 бригададан болгаш № 2 бригададан механизаторларны септелгеге киржири-биле «Сельхозтехниканың» Шагаан-Арыг салбырынче чоруткан. Арткан механизаторлар салбыр төвүнге септелге ажылдарынга киржир.

В. ДИМИТ.

Негелдени күштелдирер

Солуннар болгаш журналдар чагыдылгазының дугайында айтырыг бо хүннерде бүгү-ниитиниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар.

Солуннар болгаш журналдар чагыдылгазының байдалы «Большевик» колхозта, «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында, Ак-Довурак хоорайның эмнелге, даг-дүгү арыглаар фабрика коллективтеринде эки чоруп турар. Олар парлалга чагыдылгазын бо хүннерде чедишкиниг үргүлчүлеп турар.

Ындыг-даа болза районда парлалга чагыдылгазы болгаш ооң тарадылгазы организас талазы-биле дыка кошкак. Бо чугула ажылды хүн бүрү удуртур болгаш организастаар хүлээлгелиг союзпечатьтың Кызыл-Мажалыкта төлээзи В. Хитров ажыл шагының хөй кезиин хууда бажыңының тудуунга эрттирип, чамдыкта 2—3 хүн ажылга үнмейн чиде бээр. Парлалганың хөй-ниити тарадыкчылары 200 ажыг кижи бар деп эш Хитров саазын кырында санап турар. Оларның ортузунга организакчы ажыл чоруттаан ужурунда кым эки, кым багай ажылдап турарын билбес. Эки тарадыкчыларны шаңнап, мактап тургаш, оларның материалдыг соонуургалын көдүрер ажылды чоруттаан.

Район төвү — Кызыл-Мажалык суурда болгаш үлетшүрлүг Ак-Довурак хоорайда партия, комсомол, профэвилел организациялары, чамдык албан черлериниң удуртукчулары нараалга чагылдазын дүргедедир талазы-биле шүшпеп чоруун көргүзүп турар.

Удуртукчуларның, тускай эртемниглериниң болгаш ажылчын, албан-хаакчыларның хуузунда бижиткенин чугаалаваска суур Соведи, районо, «Кодээ тудугнуң» тудуг-монтаж эргелели, коммунал ажыл-агый чери, районнуң тудуг эргелели, суг ажылагыйы, ыяш ажыл-агый чери, белеткел, харылзаа конторалары, маслозавод, прокуратура, кодээ ажылагый бүдүрүлге эргелели, Ак-Довурак хоорайда тудуг эргелели болгаш өске-даа организациялар бөгүнге чедир албан черинге чаңгыс-даа кезек солун, журнал чагытаан болуп турар.

Хөй ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар болгаш аныяктар мөөнеттинген Ак-Довурак хоорайда чагытса чогуур 200 «Шындан» чугле 27; 450 «Тувинская правдадан» 83; 100 «Тываның аныяктарындан» чугле 2 кезекти чагыткан. Төп солуннар болгаш журналдар чагыдылгазы ооң-даа дора. Номчукчу бүрүзү хөй санныг солуннарның болгаш журналдарның иштинден шын шилип алырынга дузалажыр, бижидикчилериниң саны чыл, ай үдүм-на көвүдезин, солуннар, журналдар чогуур үеэзинде калбак масса номчукчуларга четсин дээш партия, совет, комсомол, профэвилел организацияларының, харылзаа конторазының, союзпечатьтың ажылдакчылары болгаш албан черлериниң удуртукчулары улуг организакчы ажылды кылыр хүлээлгелиг.

Бо байдалды чамдык эштер ам-даа шын эвес билип турар. Ак-Довуракта почта салбырының начальниги А. Клёнова СЭКП райкомунуң бир ажылдакчызынга мынча дээн:— «Мээн хүлээлгем почта салбырының начальниги. Солуннар болгаш журналдар чагыдылгазы парткомнуң, эш Черновтуң, союзпечать эш Хитровтуң хөрээ-дир.». Мынчангаш Ак-Довуракта парлалга чагыдылгазының ажылы район организацияларының кудуруунда турары таварылга эвес.

Барыын-хемчикчилер юбилейлиг чылда кодээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар болгаш үлетпүр планын күүседир талазы-биле алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде ажыр күүсеткеш, республиканың бир мурнакчы районунга санадын турар. Партийжи идеологтуг ажылдың чугула чепсээ—парлалга чагыдылгазын ынчаар багай чорударының кандыг-даа барымдаазы чок.

Кол чүүл — солуннар болгаш журналдар чагыдылгазының хөрээн партия организацияларының хүн бүрү контролюнга ап, даандырган ажыл-хөректериниң күүселдези дээш ажылдакчылардан негелдени күштелдиреринден хамааржыр.

Т. ТАЛГАНЧИК,
«Шынның» корр.

Тудунгур кижилер

Хары алдан арай-ла четкелек, ажыл-ишке хынамчалыг болгаш шалыпкын тудугжуну Чоон-Хемчик районнуң «Тыва» совхозунуң тудуг бригадазының кежигүннериниң аразындан дораан-на эскерип коор силер. Тева-Хая суурда болгаш совхозтуң девискээринде ооң кылыпаан тудуглары ховар.

— Тудугга ам үжен бир чылдың иүүрүнде ажылдап тур мен. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партизының кежигүүнүге 1940 чылда мени хүлээп алган. Коммунист кижиниң чурталгага, ажыл-ишке үлегер-чижектиг болур чоруунга төлептиг болур дээш ап сеткилдиг ажылдап, чурттап чор мен — деп, ол чугаалап орар.

Кымыл ол? Совхозтуң ажылчыннарынга хүндүткелдиг хоочун тудугжу, коммунист Самбуу Эренчинович Моңгуш-тур. Тудуг ажылының шыпарын экижидер, ооң бот-үнезин чиигедир дээш ол идепкейлиг демнеежип, хой аныяктарны тудуг ажылынга өөреткен. Ол чүгле бызаңчылап ажылдап чораан эвес, база тудуг ажылын удуртун башкарып, он беш чыл бригадирлээн.

Ол дзшчыга база өөренип алган. Назы-хары дөгүй берзе-даа, аныяк тудугжу эрлерден чыдын кагбайн, мурнакчыларның одуруунга чоруп, бо чылын Тева-Хая суурга чаа столовая, тараа склады даш тудугларны тудуп, ажыглаалга киприринге идепкейлиг киришкен.

Мурнакчы тудугжуну Абакан—Москва — Ленинград баар «Найырал» поездизинге туристчи путёвка-биле шаңнаан.

— Бистиң делегем Төрээн чурттувустуң пайысылалы Москва хоорайны, Кремльди, улуг баштыңны Владимир Ильич Ленинниң мага-бодун, ооң ажылдан турган кабинедин, бажыңын, бо бүгү тоогүүг черлерни көрүп таныжар аас-кежиктиг болдум. Көрген, билген чүүлдеримни тоогүүр чүве болза хой-ле. Магадан хаммас магалыг, көрүп хаммас сонуурганыг чүвелерни кайызын ол дээр — деп, Моңгуш Самбуу өөрүп, чугаалап орар.

* * *

Хөндергейниң Шивилиг одарларын кодан-кодан шээр мал одаргаан, каастаан. Оларның бирээзин аныяк эр кадарган чор. Мал семиртир «Тыва» совхозтуң хойжузу, коммунист Моңгуш Очур ол болду. Ол ам тоо чылдың иүүрүнде хойжулап, дуржулгазы баяан: чыл бүрүде-ле чаа-чаа коданнарны хүлээп алгаш, оларның семиртилгезин эки организастаар. Эрткен чылын ол 730 иртти хүлээп алгаш, 7 тойна немелде дезинин алган, а бо чылын ол кадарын турар иртте-ринден 6 тонна немелде дезинин алган. Немелде дезин моон соңгаар-даа неметтинер.

Хойжу албек одарлыг Үттүг-Тейде кыштаан белеткеп алган. Хой кажаазының коржеңин чазын-на контарып, кышка белеткээн. Чурттаар бажыңын база чыыгаап алган.

М. СЕВЕН.

УКСААЖЫДЫЛГА БААЗАЛЫГ БОЛУР

Тыва АССР-ниң Кодээ ажылагый министерствозунуң сумезин ёзугаар Тывага нарын дуктуг хойлар сайзырадырын колдуунда төп районнарга: Таңды, Бии-Хем, Улуг-Хем, Чоон-Хемчик районнарга болгаш өске районнарның чамдык ажыл-агыйларынга чорударын планнаан. Нарын дуктуг хой ажылы ол районнарга хөгжүп болур дээрзин «Элегес», «Өөк», «ҮТКА 25 чыды», «Барлык», «Тыва» совхозтарның болгаш чамдык өске-даа ажыл-агыйларның дуржулгазы бүзүредип турар, оларда нарын дуктуг хойларны өстүрүп, эки түңнелдерни ап турар болгай. Чижээлээрге, «Өөк» болгаш «Элегес» совхозтарда бир хойга онаштыр 3-тен хөй кг дүктү ап турар, ынчаарга уксаалыг хойлар коданында—4-тен өрүүнү ап турар.

Ындыг болза-даа нарын дуктуг хой ажылын улам ынай хөгжүдеринге Тываның бодунда уксаажыдылга баазазының чогу моондак болуп турар. Ындыг баазаның чогундан республика чурттуң өске областарындан чыдын-на чүс-чүс, харын-даа мун-мун уксаалыг кошкарларны киир сөөртүр ужурга таваржып турар.

Сөөлгү чылдарда колдуунда-ла красноярск уксааның кошкарларын киирип ап турар бис. Ол таварылга эвес, чүге дээрге ол уксааның хойлары дук, эзт талазы-биле белик продуктулуг болгаш Тывада ышкаш даглыг-ховулуг черге тааржыр база ол хойларның турар черинин география, бойдус байдалы (Хакасия) бистиң республиканыынга чоок болуп турар.

Тус черниң хойларын красноярск уксааның кошкарлары-биле эериштирип турарының талазы-биле колхозтарның болгаш совхозтарның практиказы багай эвес түңнелдерни берип турар, ынчангаш красноярск уксааны Тывага хойларны уксаажыдып экижиде-ринин кол өзөө кылдыр хүлээп алган.

Ындыг болза-даа чүс-чүс, харын-даа мун-мун баш уксаалыг хойларны Саян ындындан чылдын-на бээр сөөртүү кончуг берге болгаш аар өртектиг болуп турар. Ынчангаш красноярск уксааның кошкарларын өстүрер талазы-биле Тывага бодунуң фермазын азы коданын тургузуп алыр-ны өстүрбейн турар, а мал белеткелиниң конторалары амга чедир-ле уксаалыг кошкарларны Хакасиядан садып ап турар. Бо мындыг байдалды таарымчалыг деп санап болбас.

Бо чылдан эгелээш, мал белеткелиниң конторазының Хакасиядан садып ап турары красноярск уксааның кыс хойларын чүгле дуржулга станциязының шинчилел-шенелде ажыл-агыйынче кээп эгелей берген дээрзин айтыр херек. Ол хойларны эки ажаар, уксаа талазы-биле учётту тургузар, оларның салгалдары ёзулуг эки уксаалыг болур.

Моон түңнелинде мал белеткелиниң конторазы хой өстүрер ажыл-агыйларны Саян ындындан эккелген эвес, харын Тываның бодунга өстүрген уксаалыг кошкарлар-биле хандырар болу бээр. Ол чорук республиканың бодунга уксаажыдылга баазазын турпузарының, ындыг болганда, Тывага нарын дуктуг хойлар өстүрериниң хөрээнге дуржулга станциязының тускай эртемниглеринге улуг дузаны чедиргени ол болур.

Дуржулга станциязынга бо ажылды ынчаар чорударындан ангыда, красноярск уксааның хойларын өстүрер талазы-биле, ылаңгыя нарын дуктуг хойларның эң дээре бир коданынга үндезилээш, келир үеде уксаажыдылга ажылагыйын эргузары база эргежок чугула, ол ажыл-агый өске ажылагыйларны уксаалыг кошкарлар-биле хандырар апаар.

Бо сорулгага «Элегес» совхозуң байдалы эң-не тааржыр, анаа уксаажыдылга ажылын хойларның продуктулуун бедидериниңдаа талазынче, алдынган хайнактарны «боттарының иштинге» өстүрүп ковудедириниң-даа талазынче угландыр чорудар, ынчангаш уксааны ынчалдыр турумчудуп доктаадыр.

«Элегес» совхозта тус черниң хойларын үр үениң иштинде экижидир хайнактап турар болза-даа, амгы үеде ында алдынган хайнактарны «бодунуң иштинге» өстүрүп ковудедиринче ам-даа шилчивээн. Республиканың Кодээ ажылагый министерствозу «Элегес» совхозта болгаш дуржулга станциязының шинчилел-шенелде ажыл-агыйында уксаажыдылга ажылын бодунуң тускай контролюнга тургузар ужурлуг.

Ынчангаш, Тыва АССР эң чоокку үеде бодунуң уксаажыдылга баазалыг турзун дээш, күрүнеиниң уксаажыдылга станциялары, дуржулга станциязының өртем ажылдакчылары боттарының зоотехниктиг ажылынга улуг күштү үндүрүп, бо талазы-биле эки түңнелди чедип алырын орааджыр чорук чугула. Бо ажыл ынчаар бүде бергенде, нарын дуктуг хой ажылын хөгжүдер талазы-биле бистиң республика улам улуг көргүзүглерлиг болу бээр.

Н. БОЛХОЕВ,
кодээ ажыл-агый эртемниериниң кандидады.

Нарын дуктуг хойларны өстүреринге холбаштыр

Кыргыс ССР-ниң автомобиль тудуунуң биргиан — Фрунзениң автомобильдер чыын эптээр заводунуң шуултурулгазындан хүннүң-не оп-он автосамосвалдар белеп болуп үнүп турар. Кодээ ажыл-агый чүүктерин—тараа, свёкла, силос, хөвен болгаш өске-даа чүүлдерни сөөртүрүнге ук машиналарны таарыштырган. Оларның эптег чүвези чүл дээрге кузовтары чүгле атнаар эвес. харын иилеринче база чайлы берип, чүүгүн дүжүрүп турары болур.

ЧУРУКТА: белен болук автосамосвалдар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Ак-өлуктүн тывынчылары

Адаларның изи-биле

«Алдай-тандым бербес эвес»—деп, хөөчүн ачылар чоргаарал-биле ырлажып чоруурлар. Оон ачыда «Олутта олча чок, чыдында чыргал чок» деп база чугаалажырлар.

...1939 чылдың күскээр кыжы. Хып дээн чалыы ачылар Ак Диленчи биле Ак Мырлаа Улуг-Даг белдиринге ужуражып келгеннер. Ак Диленчи хойнундан хап-дажазын уштуп, күзенчиг чугаазын эгелээлек чорда, оларга база бир ачы ужуражып келген. Курлаан долгандыр чеди-сес диинни дизе астыпкан, халбаң бөрттүг, шээжи-мектиг он беш харлыг ool. Шейбенсимээр, сергелең арынныг демги бичии ачы дидим-дидим базымнар-биле чеде базып келгеш, мендилээн:

— Экии, экии, эр!—деп, демгилери бир үн-биле харыылааннар. Кезек чаптап көрүп тура, Мырлаа айтырган:

— Кайыгыды теп бар чор сен моң?

— Чанийин. Хаиайым-биле Улуг-Ыр артын агырар дээн ийик бис, озалдаарым чадап чок — деп, ool харыылаан. Оон дүүрээни илдең, немеп каан:—Мия ырак эвесте ире изи көрдүм, улчумал аң дегдир...

Ool саадавайн-даа кырже базып чорупкан.

— Кайы хире-дир, биске ону дыңнадып каар дээн эр-дир. Аваңгыр-даа, шалып-даа, амыр эвес ачы болур, көөр сен шоң. Ады үе кым?—деп, Мырлаа магадап, эжинге хөрээн.

— Биез бо дарган Дакпажыктың азыраан оглу Мерген-дир. Дың чаңгыс оглун ылап аңнадып өөреткен эр. Мерген ойнавас ийна — деп, Диленчи, таакпызын кывыспышаан, күзелдии-биле таныштырган.— Бо хире чүм харга торулбас көр.

Боттарының чугаазын он беш харлыг Ондарай Мергенден эгелеп алгаш, ачылар оон уун чоорту ескертипкеннер. Мергенниң алызында барып чок дээн ачы болу бээрин эндевээн болбайн аан, ынчалза-даа сураглыг хоочун ачы Ак Мырлаа Ак-оолович-биле ачырдачыр «кагжы» бээрин ынчан кайын билген боорлар.

Үстүнде чугааның болганындан бээр хөй үе эрткен, хөй болуушкуннар солушкан. Ынчангы хып дээн чалыы ачылар ам бо хүннерде буурул баштыг, буянныг хереитиг ырганнар апарган, алдар-ады чуртта тараан, ачы-хавылазы чонда алган, ынчангы он беш харлыг, опан-чипең Мерген ам «Май 1» колхозтуң сурагжаан ачыларының бирээзи. Кара чажындан тура эң үүзүнүн танып, алдыны (киш) истеп, диий боолап эгелээн. Ондарай Мерген үүгле ачы эвес, малчын болгаш тудугжу кижи.

Эрги амыдыралдың кокпа оруу Ондарай Мергенни чаа амыдыралдың каалама оруунга эккелген. Оон амыдыралынга берге үелерниң база тургулааны чугаажок. Тывыш сезонундан өске үелерде малчын-даа, тудугжу-даа болу бээрин төөгүлээри безин ырак херек. Ада-өгбезиниң шагдан тура амыдырап, аңнап-диинеп өскени Улуг-Даг, Кара-Хем бажы, Кара-Бос тайга, Хамзылан хөл — Ондарай Мергенниң алдылаар черлери ол. Чыл бүрүде-ле үжен ажыг кишти өлүрүп иэзр, ол дээрге эң дээре дээн ачының көргүзүү болур.

— Бистиң колхозта Мырлаа ирейден аңгы кым-даа мени ажып шыдаваан—деп, ол мактанышкын чокка төлептиг чугаалап турар.

Эрткен чылын Тожу районда сураглыг ачы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Даржаа Эрестол-биле социалистиг чарышка орулга талазы-биле ажып үнген. Эрестол чээрби беш киш өлүрүп дужааган, а Мерген үжен үштү дужааган.

1955 чылдан эгелеп Москвада Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң Делгелгезиниң киржикчизи, Делгелгениң элээн каш хүлер медальдарының эдиленчизи. 1966 чылда «Хүндүлелдиң демдээ» орден-биле шаңнаткан.

....Ачыларның чаңчыл болган чыыжы. Индирже кижи ортузу чеде берген, шилгедек сынныг кара эр үнүп келди. Чиге шыгаап турганзыг ширикин, ынчалза-даа ээлден карактары-биле олурганнарны эргий көрүп саналдап эгеледи. Ол чугаазын мынчаар доосту:

— Совет эрге-чагырганың юбилейлиг чылын чедиишкинниг үдээр дээш бодумга социалистиг хүлээлгени ап тур мен. Мени социалистиг чарышка кыйгырган Сыстыг-Хемниң ажыл-агыйының ачызы Маныгы Эзирлеңни ыяап-ла ажарын дагын хүлээнип тур мен! Эң бети дээрге чээрби беш киштн, ийи үүс бежен диинни Төрээн чуртка бээрин хүлээндим.

Юбилейниң байырлал хүннерин Мерген Ондарай өске өөрү-биле бир демей Төрээн чуртунга хөй «чымчак алдынны» сөңнеп эрттирген. нер.

К. ДОРЖУ.

Бистиң бригадавыс

1967 чыл эң-не онза, эң-не өөрүнчүг чыл деп чүвени бистер, тудугжулар бо чылдың эгезинден бээр-ле чугаалажып, күш-ажыл-биле Төрээн чурту өөртүрүп күзеп келген бис.

Бистиң эш Салчак Чайдыпка удурткан тудугжулар бригадазы Улуг-Хем кварталында ажылдап турар. Бригадада 18 кижи бар. Бистер 1967 чылдың эгезинден эгелээш мындыг ажылдарны кылдывыс: туйбу-биле хана салып тудуп турар бажыңывыстың 4-кү каъдын доозуп, 1296 кубометр туйбуну салган. Арматураны 57 тоннаны шаан, бетон кудар ажылдарны чорудуп, 48 кубометрни куткан. Ынчаарга каът бүрүзүнүң иштики өрээлдерин тускай куткан материалдар-биле кылып доосканн. Бригаданың кежигүннери эвээш-даа болза кылган ажылы шынарлыг, ай бүрүзүнүн планын 106—120 хуу чедир күүседип турганнар.

Мында ёзулуг-ла тудугнуң школазы бар кылдыр сагындырар. Тудугжулар мастернин-даа айтыышкыны чокка тудугну чорудуп, эжиктер, сонгаларның хемчээлин боттары кылып аптар бедик мергежилдиглер. 1966 чылдың чайынында Моол Арат Республиканың Уба-Нур аймаандан келген тудугжулар биске 10 хонук практикалап, арга-дуржулгазын солчуп, өөренгеш баргаш. Ол эштер-биле дуржулгалыг тудугжу Түлүш Тенек-оол калы ажылдап турган. 1967 чылдың январьда Баа-Хем районнуң колхозтар аразының тудуг организациязындан бир бригада 10 ажыг кижи биске 7 хонукта парктиказын эрттирип ажылданнар. Май айда Кызылдың № 35 тудуг училищезиндеи 5 кижи, амгы хүннерде Кызылдың политехникумунуң 4 сургуулдары боттарының практиказын эрттирип турарлар. Бо эштерге Оюн Калзан, Түлүш Тенек-оол, Салчак Чайдып олар боттарының байлак дуржулгазын дамчыдып, тудугнуң нарын ажылдарынга өөредип турарлар. Дуржулга солчуп база практикалап келгеннер канчаар-даа аажок өөрүп четтиргенин илередип турарлар.

Бистиң бригадавыстың кежигүннери үүгле ажылдаарынга кызымаккай эвес, харын өөренириинге база күзелдиглер. Оон чижээнге мону киирейн. Бо чылдың август айда Москваның тудуг аспирантуразында өөренип турар Сат Сүлчүн-оол шөлээлеп келгенин ажыглап алгаш, оон дилег кылган бис. Бисти өөредип көөрүн дилээриске Сүлчүн-оол Сазыг-оолович күзелдии-биле бисти өөредип эгелээн. Бир ай хуусаалыг курс доостурга. «Тыва тудуг» трезиниң өөредилге комбинадының тускай комиссиязы теория-даа, практика-даа талазы-биле шылгалданы кылган. Ынчан 13 кижи шылгаткан. Оон иштинде 6 кижи 4-кү разрядты, 5 кижи 3-кү разрядты, 2 кижи 2-ги разрядты чедип ап, Бүгү-эвилел ужур-дузалыг шынаылга бижикти холга алганнар. Салчак Чайдып, Түлүш Тенек-оол, Хомушку Чылбак, Монгуш Байлаң-оол, Оюн Калзан олар дөртку разрядтың дашчылары болганнар. Хөрээжен тудугжу Түлүш Сенденмаа 2-ги разрядтың дашчызы атты чедип алганынга бригаданың кежигүннери чоргаарланып турарлар.

Моон алгаш көөрге бистиң бригадавыс тудугжу школа болуп бар чыдары тодаргай. Боттарывыс өөренириндеи ангыда оскелерни база өөредип турар бис. Тудугга 27 чыл ажылдаан, бо аразында 30 ажыг кижини дашчыга өөреткен Оюн Лагбанович Калзан бистиң башкывыс болуп турар. Моны айтып берип көр «башкы» дей каптарынга шуут чанчыга берген бис.

Биске эң-не байлак дуржулгазын артырып берип чоруурунга үүгле өөрүп четтирдивис дээрден өске үүнү чугаалаар боор бис. Бистиң бригадавыс кежигүннери СЭКП ТК-ның сентябрь (1967 чылда) Пленумунуң материалдары-биле танышкаш, канчаар-даа аажок сорук кирген ажылдап турарлар. Октябрьның 50 чыл оюнга ноябрь 4-ке чедир № 4 корпустуң 5-ки каъдының туйбу салыышкының доозар дээн бедиткен хүлээлгевисти күүсеттивис.

С. САНДАН,
«Кызыл тудуг» эргелелиниң дашчызы.

Кыш коргунчуг эвес

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырында коммунист эш Ш. Бавуу бригадилээн хойжу бригада кыштаглаашкынга белеткелли доозуп турар. Хойжу бригаданың кежигүннериниң күжү-биле кыштагларның септелгеин чоруткан болгаш бо күзүн 4 черде 2000 хой киирер 4 чаа кажааларны немей тутканн.

Бригада четчир хемчээлдиг мал чемин белеткээн, 52 сараат ситген, зелёнканы кажаалаан болгаш амгы үеде кыштагларже саваан сөөтүлгезин организастаан. Малчыннарның чурталга бажыңнарының септелгези бүрүп дооступ турар.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Ан-өлуктүн тывынчылары

ХЕРЭЭЖЕННЕРНИҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ САЛЫЫШКЫНЫ

Улуг Октябрьның 50 чылының байырлалынга турааскаатканн бүгү-улусчу социалистиг чарышка киришкеш, Чөөп-Хемчик районнуң күш-ажылчы хөрээженнери алган социалистиг хүлээлгелерин күүседип, көскү чедиишкиннерни чедип алганын хөрээженнериң район слёду демдеглээн. Юбилейлиг чылда районнуң мурнунда салдынган планныг онаалгаларын күүседиринге күш-ажылчы хөрээженнериң киржилгеан улуг.

Районда 70 секцияларлыг 31 хөрээженнер чөвүлелдери 320 ажыг активчилериниң күжүнге даянып, күш-ажылчы хөрээженнерни улус ажыл-агыйының бүгү-ле участоктарынга хаара туткан. Оон уламындан хөрээженнериң күш-ажылга идепкей сонуургалы бедээн 500 ажыг хөрээженнер мал ажылында, барык 300 чыгыы хөрээженнер школаларда болгаш ясли-садтарда ажылдап, мал ажылын хөгжүдер болгаш ооң продуктулуг чоруун бедидеринге, улус өөредилгезиниң хөрээнге база биче чаштарны кижизидеринге боттарының күштерин салып турар.

Материалдыг чаагай кежиктерни бүдүрериинге коллективтер болгаш чүс-чүс хөрээженнер күш-ажылчы үлүүн киирип, чарышка шылгарап турарлар. «Сүт-Хөл» совхозтуң Сарыг-Булуң, Ак-Даш, «Чыраа-Бажының» Шык-Бажы, Мажалык, «Большевиктиң» Даштыг-Тей, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермаларының саанчылар коллективтери бедик көргүзүүгүү чедип алганнар. «Чыраа-Бажының» саанчылары: Ленин орденниг Карасал Таан биле Хомушку Кувискаал боттарынга быжыглаан болук инектериниң бирээзинден-не 2106 кг сүттү сагганнар. Ол ышкаш саанчылар Монгуш Өшкү-Саар («Чыраа-Бажы»), Монгуш Чучук («Октябрь 30 чылы»), Ондар Сезеңмаа (Ленин аттыг колхоз), Ховалыг Шоңдайты, Ооржак Шортак, Сарыглар Чокпан, Ондар Копеек, Сарыглар Кара («Сүт-Хөл»), Монгуш Алдын-кыс, Мария Саңгы-Бадыраа, Ооржак Севен (СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз) болгаш оон-даа өскелер сүт саалдазынга бедик көргүзүүглерлиг. Төрүүр 100 хойга онааштыр Ленин аттыг колхозта Монгуш Долума 99, «Большевик» колхозта Ондар Серенмаа 100, «Искрада» Вера Монгуш 106, «Сүт-Хөлде» Ондар Серин 125, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Маадыр-ие Сат Мандарый 103 хураганнарны алганнар. Шак ындыг ажыл-ишчи малчыннар хөй. Хөйнинтинин чемненилге черлериинде, садыг шугумунда 300 хөрээженнер ажылдап, оларның иштинде Чымдай Карасал, Людмила Кузнецова, Мария Дидиенко олар улустуң хүндүткелин чаалап алганнар.

Кадык камгалалының шугумунда ажылдап турарларның 80 ажыг хуузу хөрээженнер. Мария Ошкина, Мария Блужникова кижилериниң кадыкшылы дээш бо районга безин 14—15 чылдарда бараан болуп турарлар. Культура-чырыдыышкын албан черлериинде хөрээженнер хөй-биле киржип, культура одаг-ларының ажылын эжиждип турар. Ындыгларның чижээнге Ленин аттыг колхозта библиотекарь Монгуш Маңмаа кирип турар. Бо чылын Бүгү-эвилел библиотекаларының болуп эрткен көрүлдезинге республикада ол библиотека көдээ библиотекаларның дээрези болуп, бирги чергениң диплому-биле шаңнаткан. Ол библиотеканың номчукчуларының саны үргүлүү өзүп, ном эргилдези дыка эжиждээн. Ол көрүлдеге Алдан-Маадыр, Суг-Аксы, Чадаана хоорайда уруглар болгаш район библиотекаларының ажылы багай эвес деп демдеглеткен. Бот-тывыңгыр уран чүүлге хөрээженнериң киржилгези өзүп, оларның уран талантызы улам сайзырап турар. Оларның бирээзи Оюн Кара-кыстың адаптаал. Ол, уран чүүлдүң, ыланғыя танцының мастери. Районга, республикага, Новосибирскиге, Москвага болган көрүлделерге киржип, көскү черни ээлээн, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы деп бедик атты чедип алган.

Боттарының политиктиг билиин үргүлүү бедидип, башкылаашкын ажылынга сагыш човаңгыр, өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарны класстарынга эки тургускан башкылар З. Монгуш, (Ак-Даш), Х. Долума, Х. Хашпың, Л. Немкова, Ф. Березина, А. Гостевская (Чадаананың №№ 1, 2, 3 школалары), Х. Нарын (Бора-Тайга), М. Тас-оол (Сүт-Аксы), О. Чойган (Кызыл-Тайга школаларында) болгаш оон-даа өскелер болур. А. Коновницына Чадаананың ясли-садының эргелекчизинге хөй чылдарда ажылдаан.

«Искра» колхозта хөрээженнер чөвүлелиниң даргазы эш В. Борбак слётка санал бергеш, мынча дээн:

— Хөрээженнер чөвүлели юбилейлиг чылдың чарыжының түнелин кварталдар хуралдарынга чугаалашкан. СЭКП Тыва обкомунуң бешки Пленумунуң доктаалын күүседиринче биче эвес ажылды кылган бис. Бажыңнар чаныг чаагайжыдары, ногаа, чечек тарыыры, чараш идик-хепти даарап кедери, уругларны бажыңынга, хөй-ниитиниң черлериинге культурлуг, төлептиг азжы-чаңыг кылдыр кижизидери дээн ышкаш айтырыгларны чугаалашкан бис. Ооң түнелин мындыг: 3983 дөс ыыштар, 250 чадаң үнүштер олуртунган. Капуста, помидор, огурец, кулчаны 80 хире өгбүлелер тарып, дүжүдүн алган. Оларны ногаа өстүрериниң бөлгүмүнге өөреткениниң түңнели ол. Бисте эштер Барыңмаа, Данзы-Белек, Сандан, Кара-кыс оон-даа өскелер ногаа тарып өстүрериинге мергежээн. Хөй чечектерни бажыңнарының чанынга З. Балдан, С. Чудур, М. Часкал олар тараан. Чараш хептер даараарынга № 4 болгаш 5 кварталдарның даргалары М. Докупаа, К. Монгуш чурттакчыларны эки организастаан. 22 малчын хөрээженнер өглерин ак материалдар-биле шыпкан. Бисте агитквартал-дар багай эвес ажылдап турар. Квартал концерттери эки эрткен. Ооң түнелин үндүрген бис. Бо болза юбилейге искрачыларның күш-ажылчы сонуу-дур.

Хөрээженнер чөвүлелдери күш-ажылчы хөрээженнериң хүүн көдээ суурларга организастыг эрттиргилээн. Ол хүнге аъш-чемнин, чечектериин, ногаа аймааның, аргын, даарап кылган түүлдериң делгелгелерин Кировка, Бажың-Алаакка, Дөргүнге болгаш оске-даа суурларга кылган. Янзы-бүрү темалыг кежээлер, диспуттар эрттирери чаңчыл болган, чижээ, В. И. Ленинге турааскаткан, «Аныяндан адың камна», «Арын-нуурлуг чуртта», «Өгбүленин бюджеди», «Кандыг кижини культурлуг дээрил?, «Хөй-ниитиниң черинге бодун ап чоруур» дээн ышкаш кежээлерни организастап эрттирген.

— Хөрээжен чонну күш-ажылче организастаар талазы-биле чамдык ажылдар бисте кылдынган. 180 ажыг хөрээженнер мал ажылында. Оларның алган хүлээлгелериниң түңнелин үндүрүп, мурнакчыларны мактап, шаңнап турар бис. Бисте төрүүр 100 хойдан 124 хураган, хой бүрүзүнден 2,5 кг дүк алган О. Хуна, 110—116 хураган алган О. Хэпный, О. Сендээ ышкаш мурнакчылар хөй. Оларның дуржулгазын калбартып турар бис. Темалыг кежээлерни каш удаа организастап эрттирип, эң шевер хөрээженнериң болгүмүн тургускаш, чараш хептер даараарын, аргыырын организастаанывыс шевержилериң хүрээлеңин өстүргеп. Школада өөренип турар уругларының өөредилге-кижизидилгезинче иелер чугула кичээнгейин салган. Чижээ Ооржак Хуна Кенденовна суурдан дыка ыракта —Кара-Даг, Өргү-Шөлде чурттап турар хирезинде, школага доктаамал кээп, башкылар-биле чугаалажып, уругларының өөредилгезин хайгаарап, боду концертке-даа киржи каптар. Шак ындыглар бисте хөй—деп. Алдын-Маадырда хөрээженнер чөвүлелиниң даргазы А. Ондар саналынга чугаалаан.

Районда хөрээженнер чөвүлелдериниң ажылында четпестер слётка база илерээн. Чамдык чөвүлелдериң багай ажылындан хөй хөрээженнер бүдүрүлге ажылдарынга киришпейн турар. «Тыва» совхозтуң Хөндергейде 136 хөрээженнери совхоз бүдүрүлгезинге киришпейн турар. «Сүт-Хөл», «Чыраа-Бажы» совхоздарда хөрээженнерни ажылче хаара тудары ам-даа четпес. Алдан-Маадырда ясли чогындан иелер ажылга четче үамейн турар. Хөрээженнер орту-зунга кижизидилгелиг ажыл ам-даа четпес. Ооң хараазы-биле хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээрлер ам-даа бар.

Слётка холбаштыр даараглыг, аргыглыг кылыгларының, эдилелдериниң, аъш-чемнин янзы-бүрү дээжилериниң делгелгези көрүкчүлериниң кичээнгейин хаара туткан.

М. СЕВЕН.

ДАШТЫКЫДА

В. И. Ленинге турааскаал самбыразының ажыттынганы

ХЕЛЬСИНКИ. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнга холбаштыр В. И. Ленинге турааскаал самбыразы Торнио деп кызыгаар хоорайда ажыттынган. «1917 чылдың апрель 15-те бо станцияны таварты даштыкыдан В. И. Ленин чанып келген» деп самбырада бижээн.

Октябрьның 50 чыл оюн даштыкыга байырлааны

БАРЫЫН БЕРЛИН. Ноябрь 8-те ийи муң ажыг кижи Улуг Октябрьның 50 чыл оюн демдеглээр дээш, ажылчын ангының чанчылчаан ужуражыышкыннар чери —Барыын Берлиниин «Чаа делегей» залынга байырлыг хурал кылып чыылган. Залдың сценазын будённыйжы борттүг кызыл гвардейжиниң болгаш совет космонавтың портреди-биле шимеп каастаан. Портреттериң адаанда «Кызыл Октябрьның 50 чылы» деп бижээн турган.

Хуралга ГСЧП-ниң баштаар черинин секретариадының (Барыын Берлин) кежигүнү Дитмар Аренс чүве чугаалаан. Дитмар Аренс Октябрьның социалистиг Улуг революциязының төөгүлүг ужур-дузазын демдеглээш, коммунистиг ниитилелди тудуп тургузарынга Совет Эвилелиниң улуг чедиишкиннерин чугаалаан.

САНТЬЯГО. Чилиниң национал конгрезинин депутаттар палатазы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнга алдар болдурган хуралынга чыылган. Ноябрь 7-де болган ол хуралга Чилиниң политиктиг бүгү партияларының төлээлери келген. Октябрь революциязының улуг ужур-дузазын олар шупту демдеглээн.

БЕЛГРАД. Октябрь революциязының 50 чыл ою—тураскаалдыг улуг байырлалга холбаштыр Белградка «ССРӨ 1917 чылдан бистиң хүннеривиске чедир» деп улуг фотоделгелге ажыттынган. Делгелгеде сураглыг хой совет фотокорреспондентилериниң чүс-чүс ажылдарын көргүскен, ол делгелге совет улустуң тиилелгелериниң чартык чүс чыл дургузунда эрткен төөгүлүг оруун илергейлээн.

Фотоделгелгениң тускай бир кезии Москвага Улуг Октябрьның 50 чыл оюнуң байырлалын көргүскен. Культура төвүнүң бажыңынга совет чурукчуларның «Ленин болгаш Октябрь революциязы» деп темалыг делгелгези ажыттынган.

Делгелгеге келгеннер ажылчын, тараачыннарның делегейде эң баштайгы күрүнезинин шылгарангай баштыңчызының ажыл-чорудулгазының аңгы-аңгы үе-чадаларын сонуурган таныышкан.

БАМАКО. Улуг Октябрьның 50 чыл оюн Малиде бүгү улустарның байырлалы деп турар. Парлалга болгаш радио тураскаалдыг ол хүнде бүгү чуртка эрткен чыскаалдарның дугайын дыңнадып турар.

ХАНОЙ. ВДР-ниң солуннары Москваның Кызыл шөлүнге ажылчы чоннарның ноябрь 7-де болган шериг парадының болгаш чыскаалының дугайында вьетнам информация агентилелиниң дыңнадыгларын боттарының арыннарынга парлаан.

Дыңнадыгларда совет шериг техниказының күчү-шыдалын совет улустуң патриоттуг улуг көдүрлүүшкүнүн болгаш ооң пролетаржы интернационализмин онзалап демдеглээн.

САН-ХОСЕ Коста-Риканың социалистиг аныяктар организациязы Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга холбаштыр Совет Эвилелиниң амыдыралдың дугайында Сан-Хосеге фотоделгелге организастаан. Делгелгениң тургустунган бажыңы Коста-Риканың болгаш ССРӨ-ниң туктары-биле шиметтинген. Делгелгени хүннүнне түс-түс коста-риканчылар кээп көрүп турар.

БРАЗЗАВИЛЬ. «Конго революциязының үүг» радио Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнуң дугайында тускай дамчыдылга организастаан. Ол дамчыдылгаларга 1917 чылдың төөгүлүг октябрь хүннериниң, Россияга болган революцияның бүгү делегейде төөгүлүг ужур-дузазының, делегей пролетариадының баштыңчызы Владимир Ильич Ленинниң, Советтер чуртунуң богунгу хүнүнүң дугайын болгаш Улуг Октябрьның 50 чыл оюнуң дугайын чугаалаан. Дамчыдылгаларның түңнели кылдыр байырлалга таварыштыр совет улуска чедирген байырларны, оон улам ыңай чедиишкиннерлиг болуруп, чечектелирин күзээн йорээлдерин конго радио дыңнакчыларынга дамчыткан.

Мурнуу-вьетнам патриоттарның тулчуушкуннары

ХАНОЙ. Мурнуу Вьетнамны хостаарының армиязының дайынчылары Бенче можуга болган тулчуушкунга мурнуу-вьетнам чалча армияның 7 лугаар дивизиязының бир батальонун сандан үндүрген деп. Хосталга агентилелдиң медээлерин барымдаа болдургаш, вьетнам информация агентилели дыңнаткан.

НАТО-нуң Брюссельге болган хуралы

БРЮССЕЛЬ. «1949 чылдан бээр болгулап келген оскерлиишкиннерге атлантика эвилелин таарыштырып алыр дээш, ону чаартыр» сорулгалыг «Армель планын» НАТО-нуң «тускай бөлүүнүн» ийи хүн хуусаалыг чөвүлел хуралы чугаалашкан. Брюссельге ноябрь 7-де болган 8-те хуралдаан. Бо чылдың февральда тургустунган ол бөлүк НАТО-нуң келир үеде сорулгаларынга хамаарышкан мындыг айтырыгларны өөренип келген: «Чөөн чүк биле Барын чүктүң аразында харылзаалар», «НАТО кежигүннериниң аразында харылзаалар», «Атлантика эвилелин камгалаарының ниити политиказы» болгаш «Делегейниң оске чурттары-биле НАТО-нуң харылзаалары».

Мурнуу-вьетнам офицерлер Японияда

ТОКИО. Япон Иокосука деп далай өртээлинде ноябрь 8-те америк эсминец-биле дайылдажыышкыннарга киржип турган ийи мурнуу-вьетнам офицер чедип келген.

Мурнуу-вьетнам чон хыдыкчыларының келген сорулгазы билдинмейн турар.

Вьетнамда дайылдажыышкыннарга шуут киржип турган мурнуу-вьетнам офицерлериниң япон черге эн баштай келгени ол деп чүвеже «Асахи» солун кичээнгейин угландырган.

Иокосука хоорайнын ажылчыларының профсоюзу мурнуу-вьетнам дайынзырактарын япон далай өртээлинде келгенинге удурланыышкынын парлап үндүрген.

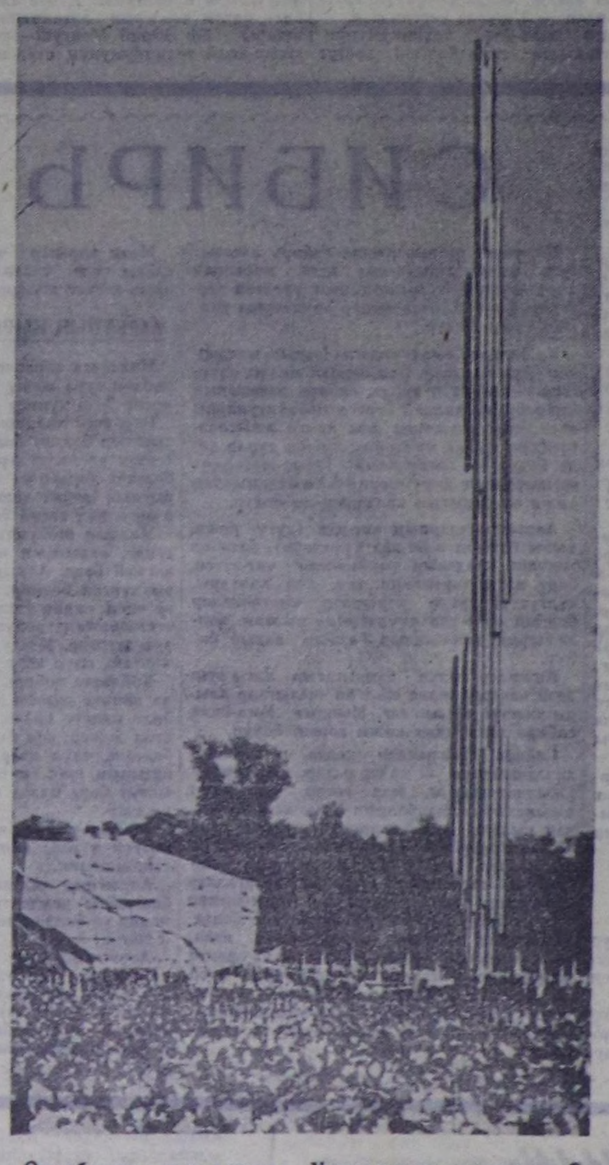

Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга Сосновецте (Польша) тураскаалды ажытканы.

ЦАФ—СЭТА-ның фотозу.

КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелинде

НЬЮ-ЙОРК. Конго (Киншаса) Республиканың иштики херектерин империалистиг күштериниң холгаарлавышаан турарының дугайында айтырыгны чугаалажыры-биле ол африк чурттуң саналын ёзугаар ноябрь 8-те Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң хуралын чыылдырган. Португалияның колония чагыргазында турар Анголаның девискээринден Конгоже чепсектиг хөлезиленикчилериниң катап шугуш киргенин сойгалаан фактылары ол чурттуң даштыкы херектер министриниң кирген чагаазында тайылбырлаан.

Конгонуң (Киншаса) төлээзи Айыыл чок чорук Чөвүлелинге чүве чугаалааш, ооң чуртунга удур катап дайынзырак үүлгедиг болганынга хамаарыштыр Чөвүлелге немей медээ дыңнаткан болгаш Конгода доогунаан ёзу-чурумну дүжүрер дээш хөлезиленикчилер-биле Португалияның сүлчээ кылганының уржуу ол болган деп чүвени кыңчыктырар арга чок бүзүредип көргүскен.

Конгонуң (Киншаса) национал эрге-шөлээзинге болгаш хамаарыштыр чоруунга удур империализмниң катап сүлчээ кылганын Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң хуралынга ССРӨ-ниң төлээзи Н. Т. Федоренко шыңгыы шүүгүмчүлээн. ССРӨ-ниң төлээзи Демократтыг Конго республикага удур агрессияны хоруурунче болгаш делегей империализминиң чөнгээлериниң аныяк африк күүнелериниң бүрүн эргезин камгалаарынче утланган эрестиг хемчеглерни алырынче Чөвүлелди кыйгырган.

Тараан тарааны „Ас“ хыдый берген

БОНН. НАТО-нуң ам барыын-герман девискээрде чажыт «Хермелин-2» («Ас-2») деп аттыг эртип турар шериг сургуулдаашкыннары ГФР-ниң кодээ ажыл-агыйынга улуг когаралдарны таварыштырып турар. Ол сургуулдаашкыннарның уламындан тараачыннарның тараа шөлдеринге таварышкан когаралдар «аная хемчээлериндеи» ырак ашкан. Сургуулдаашкыннарда НАТО-нуң киржикчи чурттарының 36 муң солдаттары, 11 муң танкылары болгаш куяктыг тыртыг машиналары киржип турар.

АКШ-ТЫҢ ВЬЕТНАМДА УДУРЛАНЫЫШКЫННЫҢ АГРЕССИЯЗЫНГА ДЕКЛАРАЦИЯЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. АКШ-тың Вьетнамда халдакчы дайынынга удурланыышкынының угуулгазынга 50 муң американнар ат салган. Ол угуулгада мынча дээн: «Вьетнамның херектерин бистиң чуртувустуң холгаарлап турарынга киленген тур бис, вьетнамда дайынны аморальдыг болгаш ужур-дүрүмде чок деп санап, аная удурланып тур бис». «Вьетнамда кемниг дайын үүлгедиглерин кылакыла, ону ыытташпас джиип алган сүлчээге удурланып, бистиң удурланыышкынывыска каттыжарынче бүгү американнарны кыйгырып тур бис деп, угуулгада база чугаалаан.

КҮЧҮЛЕП АЖЫГЛААР УЖУРГА ТАВАРЫШКАН

ВАШИНГТОН. Шериг албанынга келдириишкин эргелелиниң начальниги генерал Л. Херши АКШ-тың бүгү келдириишкин черлеринче тускай айтыышкын тарадып чоруткаш, боттарының бужар дайынга удурланганын илергейлээн кылдыр шериг-учёт хуудустарын дедир чорудуп берикен студентилериниң келдириишкинин сонгаарладырын доп дораан чок кылыр болгаш армияга келдирер деп айыткан. Келдириишкин черлериниң ажылдаарынга «шаптык-моондактыг» хөделиишкиннер кылып турарларның материалдарын юстиция министерствозунче чорудуп берип турар деп, ол генерал база саналдаан.

ХЭМФРИ ОТЧЁДУН БЕРГЕН

ВАШИНГТОН. АКШ-тың оралакчы президентизи Хэмфри болдуңуң Сайгонга, Малайзияга болгаш Индонезияга чораанының түңнелдерин ноябрь 8-те президент Джонсонга, национал айыыл чок чорук чөвүлелиниң кежигүннеринге болгаш конгресс баштыңнарынга чугаалап берген.

Америк парлалганың херечилеп турарын ёзугаар алырга, Хэмфри Малайзияга болгаш Индонезияга АКШ-тың чазааның Мурнуу-чөөн Азияда чорудуп турар политиктиг угланыышкынын, ылаңгыя Вашингтоннуң вьетнам политиказын ол чурттарның деткиирин чедип алыр деп оралдажып чораан келген.

1967 ч. Ноябрь 11.
ШЫН
3-КҮ АРЫН

Улустуң аас-кежии, хосталгазы дээш демиселчилер

ООҢ АНЫЯК ЧЫЛДАРЫ

Байырлал бүдүүзүнде Совет эрге-чагырганы доктаадып тургузарынга идепкейлиг киришкени дээш, онза шылгараан кижилерни Улуг октябрьниң 50 чылы-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы-биле ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаан. Оларның аразында Иван Иванович Марченко Кызыл сылдыс орден-биле шаңнаткан. Ол Кызыл партизанның дугайында комчукчуларга таныштырайн.

Иван Иванович Кызылга үр эвесте, 1962 чылдан бээр чурттап турар болза-даа, ол анаа 1919 чылда база чораан. Ынчаарда бистиң Төрээн чуртувусче америк, англи, япон эжелекчилер иштики контрреволюция-биле сүлчээлежип алгаш, бүгү таладан халдап турганнар. Ол үеде аныяк оол шынныг херек, чоннуң аас-кежии дээш, эске эш-ооруг-биле кады демисежип чорупкан.

Красноярскиден мурнуу-чөөн талага партизаннар күжүн А. Д. Кравченко баштап турган. Партизаннар дайзынның тыылынче дидим халдаашкыннарны кылып турганнар. Иван Марченконуң Моган хемде демир-орук көвүрүүн чаза тепсир баштайгы операцияга киришкени уттундурбас. Көвүрүгге карангы дүне четкеш, таңнылдарын узуткан каапкаш, динамитти салып каан соонда каш минут эрткенде, улуг күштүг частыышкын-биле көвүрүг узуткаттынган.

Кравченконуң шерии көвүдеп, үш полк апарган. Аттыг кезекти тургузарының чугулазы негеттинип келген. Баштай үжен хире кижилерни шилээш, командиринге Марченкону томуйлаан. Ол эрги аттыг шериг турганы-биле дуржулгалыг турган. Сөөлүнде ооң аттыг шериглери өзүп, Канск полугунуң аттыг эскадрону апарган.

Ыраккы Тываже оруктарга партизаннар дыка хөй тулчуушкуннарга киришкеннер. Бир ындыг тулчуушкун Ус хемге болган. Партизаннар дайзынның ийи пулемёттуг взвод казактарының кеде чыткан черинге келген. Кончуг кызаа чер турган. Партизаннарга дузалажып, тайгага чаштының чыткан минусинскжилер база келгеннер. Анаа болган тулчуушкунга алдан ажыг ак дээрбечилер өлүткен. Ол-ла хүн партизаннар Усинскиже кирип келгеннер. Удаваанда оларның мурнунга Хем-Белдири көстүп келген. Эскадрон калбак чыскаал-биле халдып келгеш, Улуг-Хемниң эринге доктааган. Шак ынчаар Иван Марченко хову-шөлдерлиг Баджейден Тывага чедир бодунуң дайынчы эскадронун командылап келген. Актар ол үеде Хемчиктиң болгаш Улуг-Хемниң, Таңдының араттарының халдаашкынынга шыдашпайн, Хем-Белдиринден дезипкен турган.

Тывага кызыл партизаннар дыштанып, күжүн немеп ап турганнар. Олар тывалар-биле найыралдажып, а араттар оларга эки аттарын берип, онгулар казарынга дузалажып турган. Араттарның ол дузалы узун аар-берге тулчуушкуннарлыг оруктарга турупкан партизаннарга улуг деткимче болган.

Партизаннар кел чыдар дайзынны ойтур шаварыы-биле белеткенип турганы ол. Манскының полугу хоорайның барыын талазынга, Тальскиниң полугу, амгы алгы болгаш ыяш дилер заводтар чанында эриктерге болгаш ооң чанында ортулуктарга, Ачинскиниң полугу хоорайның бодунга, Канскинии амгы хоорайның парыгы турар теректиг арыгга быжыгланыып алганнар.

1919 чылдың август 16-да эртен эрте ак гвардейжилер хемни кежип келгеш, Манск полугу-биле Тальск полугунга күштүг халдаашкынны чедирген. Командылаал черинин дужаалын ёзугаар партизаннар атказарлапканнар. Марченконуң эскадрону эң сөөлүнде туружун кагган, чүге дээрге өске партизан кезектериниң аткаарларын камгалап турган.

Канск полугунуң командири Кузьма Логвинов аттыг шеригже кижи чорудуп, Тальск полугун бүзээлэшкинден хостап алыр-биле дайзынга согуушкунну күштелдирерин дужааган. Иван Марченконуң аттыг шериглери дайзынче хөме таварып-ла кирген. «Чыда тулчуушкуну эгелээн чүве. Меңээ дузалажып, Щетинкин полугунуң аттыг шериглери база келген. Дайзынның бүзээлэшкинин үзе шапкан бис» деп, Иван Марченко сактып чугаалап олурар.

Чаастыг, диңмиреп турар карангы дүне дайзын үгер-боолары, пулеметтары, ланчыылары-биле үзүктел чок боолап-ла турган. Ынчалза-даа партизаннарның халдаашкынынга дайзын шыдашпайн, Улуг-Хемче ужур-мажыр чок халып эгелээниер. Олар хемни кежип аарын кызып, аттарга дужуп кежерин орадлашканнар. Ынчалза-даа ак гвардейжилерниң ийи мүң ажыг кижилериндеп чүгле чүс хире кижи дезип үнген.

Ол тулчуушкун партизан шериниң улуг тиилелгези болуп, Тываның салым-чолунга улуг рольдуг болган.

Кажан партизаннар Минусинскиже кирип турда, Канскинин аттыг шериглери мүң чедир кижилиг апарган. Олар дыка хөй черлерге тулчуп чораан, Ачинск, Красноярскиге четкеш, Кызыл шериг-биле каттыжа бергеннер. Иван Марченко Барыын фронтуга ак поляктар-биле тулчуп чораан, сөөлүнде Енисей губерниязының онза комиссиязынга ажыддап турган.

Ам ол Тывада чедип келген. «Партизаннар бистер Кызылга катап келгеш, чоннуң аас-кежии дээш өлген эштериниң ха-дуңма хөөрүнге мөгеер деп чугаалашкан бис» деп, 80 харлыг персоналдыг пенсионер Иван Иванович Марченко чугаалады.

Кышкы балыктаашкын. *А. МЕЛЬНИКОВТУН фотоэтюду.*

ТРЕНЕР БОЛГАШ ООҢ САЛГАКЧЫЛАРЫ

Хоглуг студент чылдар добозулган. Казаньның ветеринария институдун чедишкининг дооскан, дээди эртемниң дипломун холга алган Иззил Хасанов ыраккы Тывага барып ажылдаар болган. Тыва дугайында, ооң аас-чараш бойдузунуң, кодан сынмас малының, өзүп, сайзырап турар хоорай, суурларының дугайында хөйүү дыңнаан аныяк оол эш-ооруг-биле байырлашкан хапкан. Ынчалза-даа төрээн черинден школачы болгаш студент өөрүнден чаррыры Иззилге берге болган. Ооң бир ынак чүвези—спорт.

— Ак-көк хемнериң чуртунга баргаш чемпионнап, Тываның эгээртинмес байлаңы болгаш чараш кыстарының дугайында бижип көрем — деп, өөрү оолдар байырлажып тура баштактанган.

1958 чылдың чайы. Бичежек магаботтуг, хүлер ышкаш мөчек-мөчек шыңганнарлыг аныяк кижи Кызылда культурацың болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгында спорт шөлүнге республиканың шилиндек 64 мөгелериниң хүрежин көрүп орташ, чанында улустан айтырган:

— Дыка-ла эрес-капшагай, мөгешыырак эрлер бар-дыр. Болар хостуг хүреште хүрежип турар бе? Ол хүреш мында сайзырааңгай бе?

— Чок. Классиктиг хүрештиң секциязы үш дугаар профессионал-техниктиг училищениң күш-культура башкызы Павел Михайлович Петровтуң удуртулгазы-биле ажылдап эгелээн деп чугаа чоокта чаа дыңналып келген чүве. Ынчалза-даа улуг хемчээлдиг маргылдаалар эрткени дыңналбаан. Хостуг хүреш — чок—деп, спортка хандыкшылдыг хевирлиг, кижи ортузу чеде берген эш чугаалааш, тыва хүреш дугайында сонуургаткан.

Мөгелериниң девиирни, тывыңгыр арганларын, быжыг тура-соруктуун ол магадаан. «Хостуг хүрешти нептередип болур-дур, тыва хүрештиң аргалары-биле холбаштырар болза, чоокку үеде сайзыралды аптар» деп, ол бодаан.

И. Хасанов баштай Улуг-Хемде «УТКА-ның 25 чылы» совхозка мал эмчилеп турган. Үр болбаанда ол Тываның көдээ ажыл-агый техникумунга башкылай бергеш, хоорайның күш-культура бажыңынга хостуг хүрештиң секциязын ийи бөлүк кылдыр тургускаш, удуртуп эгелээн.

Иззил Хусаиновичиниң эки эгелээшкининге спортка хандыкшылдыг оолдар өөрүп, шак үспейн кээн, дуржулгалыг мөгешиң арга-мергежилин шиңгээдип ап турган. Каш неделя эрткенде маргылдаалары базз чоруткан, түңнел өөрүнчүг — кезек оолдар эге бирги разрядтың спортчулары апарган. Чыл чедип чорда I—II—III разрядтарының мөгелери үнген. А тренер боду Нальчик хоорайга спорт мастерениң хүндүлүг адын чедип алган.

Ам Иззил Хусаиновичиниң салгакчыларынга чоргааранар бис. Хостуг хүрешке республика чемпионнары Николай Мумба, Фёдор Ондар Каадыр-оол Билдей, Семен Бедарев болгаш өскелер-даа Тываның адын зона маргылдааларынга хөй удаа камгалап келген. Өргелээр Ондар, Фёдор Ондар, Ланчыы Булак Сибирь зоназынга «Урожай» эки-тура спорт иниитилелиниң маргылдааларынга чемпионнаан. Дыка хөй хостуг хүреш мөгелери шериг албанында барып, мергежилин улам бедидип, онаашкан шериг кезектериниң ат-алдарын туруштуг камгалап чоруур. Оларга бо чылын халажып кээр республиканың 1961 чылдагы чемпиону Маадыр-оол Дыртык, чоокта чаа кыйгырты берген Успуң Бадылаар-оол, эрткен чылын баргаң Владимир Биче-оол хамааржыр. Николай Мумба, Александр Чүлдүк зона маргылдааларынга спорт мастериге кандидат нормазын көргүскүлээн болгаш ам хостуг хүрештиң секцияларын удуртуп, Иззил Хусаиновичнин солуп, билиг-мергежилин салгакчыларынга берип турар.

Ынчалза-даа хостуг хүреш бистиң республикада чогуур деңнелге чедир сайзыраваан. Мынчага чедир спорт мастерлери үнмээн. Ооң хереги белеткелдиг четпеаинде. Хостуг хүреш доктаамал эвес, чүгле күсү болгаш кышкы спорт хевири апарган. Ол үеде республикадан дашкаар маргылдааларга түңнел мүн-не чүгээр, а чазыы, чайын багай болурунуң ужуру ында. Хостуг хүрештиң аргалары тыва хүрештин-биле колдуунда домей болганындан аңаа сонуургалдыглар көвей. Оны моон соңгаар улам нептередир, белеткелди доктаамал чайын-даа, кышын-даа чорудар болза, спорт мастерлерин белеткээриниң аргазы бар.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

ХӨЛ-ШЫДЫРААА

Тунистиң Сус деп хоорайында делегейниң зона аразының хөл-шыдыраа маргылдаазы ам доостур чыгап, беш салыг арткан.

18-ки салыгда ССРЭ-ниң чемпиону Штейн атакалап турган, Барцаини уткан. Венгер гроссмейстер Штейн биле соңгаарлаткан салыын уламчылап салбайн дүжүп берген. Ынчангаш Штейн ийи санны немеп алган. Геллериң Матулович-биле беш шак иштинде үргүлчүлээн оюну соңгаарлаттынган. Совет гроссмейстериң тиилеп үнери чигзинит чок апарган.

Ларсен Бразилияның 15 харлыг мастери Мениг-биле салгаш, удуп алган. Портиш Кавалекту, Горт Буазизти, Сарапу Мягмарсурэнни уткан. Гиплис Матанович-биле, Решевский Ивков-биле хайымнашкан. Ооң өске салыглар доозулбаан.

Баштайгы алды черлерге кирер дээш демисел улам чидигленген. Бирги черде чорун турар Ларсении (Дания) санаваска, баштайгы алды черлериң бирээзин эгелээр дээш он гроссмейстерлер демисежип турар. Оларның саннары амдыызында барык деңүдаа чорун турар.

Америк чемпион Фишер маргылдааның чүрүмүн үрап, эгелчеглиг салыгга баа катап келбейн барган. Ынчангаш ону маргылдаадан үндүргеп болгаш ооң ойнаан салыгларының түңнелдерин күш чок болдурган.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

КИНО

НОЯБРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Хып турар шыргай арыглар» 10, «Малиновкага болган куда» 12, 1.55, 4, 5.50 7.40, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ол хүнну сактыылы» 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Мятежная застава» 12, 2, 3.50, 5.40, 7.40, 9.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чалгынныг ырлар» 3, 4.50, «Шантеклерниң кадыны» 6.40, 8.30 шактарда.

ӨРТ АЙЫЫЛЫНДАН КАМГАЛАНЫР

Өрт айыылы улус ажыл-агыйынга болгаш хамаатыларның өнчү-хөрөңгизинге дедир эгиттинмес когаралды чедирип болур. Ынчангаш кышкы үеде одалга системалары ажылдап, печкаларны одап эгелээни-биле холбаштыр кижи бүрүзү өртке удур чурумнарны шыңгыы сагыыры эргежок чугула. Одап каан печкаларны өөн черге хайгаарал чок кагганыңдан, печкаларны одаарда кывынгыр суук үүлдү ажыглаанындан болгаш өске-даа янзы-бүрү чылдагааннардан өрт айыылы болгулаар. Чамдык чижектерден көрөөл. Эрткен чылын Чөөн-Хемчик районнуң Шеми сес чыл школазының чунар бажыңынга ажылдап турган Ховалыг от салып каан печка чанынга чугган хептерни азып кааш чорүй баарга, печканың изииндеп хептер кыпкаш, өрт үнген. Мындыг чылдагаан-биле Самагалдай магазининге, Барыын-Хемчиктиң Шекпээр школазынга өрттер болгулаан.

Чамдык печниктериң өртке удур дүрүмнерни сагывайн тудуп каан печкаларындан өрт айыылы база болган таварылгалар бар. Печниктер Байыс-оол, Наговицын оларның Шагаан-Арыг школазынга, Таңдының өкпе аарыглар санаторийнинг столоваязынга өртке удур дүрүмнү сагывайн турган кылган печкаларындан өрт үнген.

Эрткен чазын Бии-Хем районнуң «Искра» колхозунуң фермазынга электри удазыннарын шын эвес кылганындан инек кажаазы өрттенгеш, колхозка когаралды чедирген. Ол ышкаш Бай-Тайга, Каа-Хем, Тожу болгаш республиканың өске-даа районнарынга хамаатыларның отту (спичканы) кайы хамаан чок ажыглаанындан, тыртканг таапкының одун өжүрбейн октаар чоруктан өрт болгулаанының түңнелинде күрүнеге, чамдык хамаатыларга улуг каражаны чедирген.

Кышкы үеде өрт айыылын болдурбас төлээде, печкаларның үрели бээрин хынап көөр болгаш ону баш удур болдурбас. Печкаларны тускай даш дөжек (фундамент) кырынга тургузар херек. Бир эвес печканы дүн-хүн иштинде өйлеп одаар болза хоолайының ыш үнер чери-биле бажың дээвириниң ыяш кезектериниң аразынга 38—38 см. үзүк черни, а үргүлчү одаар печкаларның хоолайының ыш үнер чери-биле бажың дээвириниң ыяш кезектериниң аразынга 50×50 см үзүк черни кылыр.

Печканы ыяш хана ийикпе, өрөөл өттүр кылырда, оларның печка-биле аразынга 25 см кылын туйбуну салыр. Хоолайны бажың крышазының кырынче 80 сантиметрден куду эвес кылыр бедиди тудуп үндүрер. Печканың от салыр аастарының адаанга шала кырынга 70×50 см калбак демирни кагар. Үргүлчү одаар печкаларның хоолайларының ыжын айда ийиден эвээш эвес катап аштап турар. Одап каан печкаларны хайгаарал чокка өөн черге каап болбас. Печка кырынга азы ооң чоогунга кыва бээр үүлдерни салыры хоруглуг. Кывынгыр суук үүлдерни от кыпсырда ажыглаарын болдурбас. Печкалардан үндүрген изиг хүлү өртеннмес савага урар херек.

Кыжын мал кажааларынга печка тургузарда, ону долгандыр бир метр черге кажааны тудар. Печка чанынга саван, сиген, бок, күзүрүм дээн ышкаш үүлдерни тургуспас. Электри шугумнарын хүн бүрү хынап, үрели берген удазыннарны электри техниказының чурумун ёзугаар кылыр.

Школа, интернаттарга, ясли-садтарга, эмнелге албан черлеринге, бүдүрүлгелерге, гаражтарга, мастерскааларга, складтарга, магазиннерге, мал кажааларынга өрт өжүрер херекселдерни четчелээр болгаш ук организацияларда ажылдап турар кижи бүрүзү өртке удур дүрүмнерни шыңгыы сагыыр хүлээлгелиг.

С. КУУЛАР,
Тыва АССР-ниң Хөй-шинти корумчурум камгалал министерствозунуң өртке удур килдизиниң улуг инструктору.

Тиилекчилерниң аттары

СПОРТ

Улуг Октябрьниң 50 чылының байырлалынын хүннеринде хөй-хөй черлерге спортчу маргылдаалар болуп эрткилээн. Кызылдың күш-культура Бажыңынга хөл бөмбүүнүң маргылдаазынга хоорайның сес шилиндек командалары киришкен. Юбилейлиг чылдың кубогун чедип алыр дээш командалар дөгерези аажок кызып ойнаан. Адактың соонда финалче «Динамо»-биле хереглекчилер эвилелиниң командазы үнүп келген. Чидиг ойнаашкининың түңнелинде «Динамо» тиилээн. Ол команда юбилейлиг чылдың турасказалдыг кубогун кезээ мөңгеде кадагалаары-биле алган.

Баскетболга ол-ла команда база бирги черни эзлээн.

Кызылдың школаларының өөренникчилери № 14 школаның спортзалында баскетболга бирги чер дээш маргышканнар. Ортумак бөлүктүң өөренирчилериниң чемпион атты № 7 школа алган. Улуг бөлүктүң оолдарындан бирги черни № 2 школа эзлээн. Ол-ла бөлүктүң уругларындан № 3 школа тергиндээн.

Көдээ ажыл-агый техникумунуң спортзалында тыва болгаш хостуг хүрешке маргылдаалар болуп эрткен. Тыва хүрешке 16 мөге киришкен. Чемпион атты Кызылда аныяктарның спорт школазының тренери Александр Чүлдүк алган. Ийиги черни Сендаш Ооржак (педагогика институдунуң студентизи) эзлээн. Үшкү черни ооң акызы инженер-топограф Дапыл Ооржак алган.

Хостуг хүреш бисте шынап-даа шыырак, арга-мергежилдиг мөгелериниң өлбээн илереткен. Деңзи аайы-биле бирги черлерни алганнарның аттары бо: Юрий Монгуш—көдээ ажыл-агый техникумунуң студентизи; Өргелээр Ондар—педагогика институдунуң студентизи; Александр Чүлдүк Кызылда аныяктарның спорт школазының тренери; Чүргүй-оол Монгуш—көдээ ажыл-агый техникумунуң студентизи; Каадыр-оол Бегзи—медицина училищезинде күш-культура башкызы; Семен Бедарев радиокомитеттиң ажылдакчызы; Дапыл Ооржак инженер-топограф.

Совет эрге-чагырганың 50 чыл ооында найысылалга болган маргылдаалар дөгере солун болгаш организастыг эрткен.

О. КОДУР-ООЛ.

СИБИРЬ ЯЗВАЗЫ

Сибирь язвазы — чидиг, халдавырлыг аарыг, ол аарыгдан бүгү малдар — инек, хой, өшкү чылгы, буйбол, элчиген болгаш хаван аарыыр.

Аарыгның кижиге халдаарының кол дөзү болза аарыг малдар болур.

Микроскоп-биле дыка улгаттырып турган көөрге, шөйбек хевирлиг костүр тускай микробтар сибирь язвазы деп аарыгны тывылдырар. Ол микробтарның онзагай байдалы болза спорланы бээри (таарымча чок байдалдарда быжыг туруштуг чорукту бодунга тургузуп аптар арганы) болур. Спорлар — ол болза быжыг картбиле шыптынган микробтарның кончуг быжыг туруштуг хевири болур. Спорларның тургустунарынга агаарының кислородунуң четчир санныг бар болуру эргежок чугула; малдың организминге сибирь язвазының микробтары спорлар болуп хуулуп шыдаваа.

Сибирь язвазының спорлары канчаардаа аажок быжыг туруштуг болуп турар: олар суга каш чылдарының дургузунда, а хорааңге—оп-он чылдарда амыдыраа шыдаар аргазын камгалап артып каарлар. Хайындырыышкын азы дезинфекцилээр (халдавырны хора чок болдуруп өлүрер) эмнер сибирь язвазының спорларын чүгде үр үеде хайындырарга азы хоранааргa өлүр. Кижиниң азы малдың организминге киргеш, спорлар микробтар кылдыр хуула бээр, олар өзүп көвүдээр болгаш аарыгны тывылдырар.

Сибирь язвазының спорларынга бодаарга, микробтарының тыны шоолуг быжыг эвес—өлүүчел болур. Оларны хайындырыышкын болгаш дезинфекцилээр эмнер дүргеп өлүрүп шыдаар.

СИБИРЬ ЯЗВАЗЫ КИЖИГЕ КАНЧААР ХАЛДААРЫЛ?

Аарыг малдың дашкаар үнүп чоруур үүлдери-биле (сидин, өдээ) үнген микробтар өөт-сигенге чыпшынар, ону чиген мал сибирь язвазындан аарый бээр.

Чайгы үеде хан сорар чамдык сээктер (маастар болгаш өске-даа сээктер) сибирь язвазын тарадырынга арганы берип турар.

Кижиниң организминче сибирь язвазының тывылдырыкчызы кеш кырынын карттарының балыгланганын, үрелген черлерин дамчып, база тыпар оруктарны дамчып кирип болур.

Кижилерге колдуунда-ла аарыг малдардан дорт халдаар. Ооң аараан малды өлүргеш, союп-бузуп турда, сибирь язвазының микробтары халдай берген продуктуларны азып-чемге белеткен азы чемге ажыглаанындан, аарыг малдарны ажаап турар үеде бодунуң гигиеназын (арыг-шеверин) сагыырының дүрүмнерин хажыткаанындан кижи ол аарыгны халдадып ап болур.

Аарыг малдарның чиг-эдин (дүгү- кежи, хылы болгаш өске-даа үүлдери), база ол ышкаш, халдавыр чыпшынган чиг-эттеп, борт, алгы хөректээш, тон, хол хаптары, чүлгүттүпериге хереглээр киеточкалар болгаш өске-даа үүлдерин кылган эдилелдерни дамчыштыр база-ла аарып болур.

Кижилер холуп дамчыштыр алгы-кеш дээш ышкаш шала кылган кылыглар алыры кончуг айыылдыг. Мындыг арга-биле сибирь язвазындан кижи аарып болур.

Сибирь язвазындан көдээ ажыл-агый ажылчыннары — кадарчылар, ветеринар ажылдакчылары, мал согар черлериниң ажылдакчылары болгаш алгы-кеш ажылдап кылып, ону даарап турарлар хөй аарып турар. Ынчалзажок аараан малдарны өлүрер, аарыгның халдавыры чыпшынган чиг-эттерин шыгжап, кадагалаар дугайында ветеринарияның арыг-шевер талазы-биле дүрүмнерин күүсетпес болза, кандыг-даа ажылдыг кижи сибирь язвазындан аарый берип болур. Аал-оранга ындыг аарыг малды өлүргениниң, өлген малды сойганының, ол малдың эдин чемге ажыглаанының уламындан сибирь язвазындан өг-бүле ишти шуптузу аарып болур.

Моон аарыыр чоруктар колдуунда-ла чайгы үеде таваржып, чартыы хирези июль-август айларга онаажып турар.

ААРЫГНЫҢ КАНЧААР ААРТЫП ЭРТЕРИ

Малдарга аарыгның халдавыры эгелээпинден тура көскү демдектери тывылгыже чедир 3—6 хүннер эртер.

Бир эвес халдавыр кемдээн кешти дамчыштыр болган болза, микробтарның нептерээн черин тударга изиг ыжык болур болгаш дораан-на билдинин келир. Аарыгның ындыг хевириниң үезинде эки эмпээрге мал сегий берип болур.

Малдың шөйүндүзүнче халдавыр киргенде, аарыгның өлүмүг хевири дораан өскүй бээр. Аарыг малдың температуразы дүрген бедиир, ол анаа-ла ханыыг чүве өдер, сидин кызыл оңнуг апаар. Аарып эгелээнинин сөөлүнде, удатпайн сууу согуп эгелээр. Колдуунда-ла аарыг мал 2—5 хонгаш, өлүп каар.

Хойларга сибирь язвазы нургулайындала кончуг дүрген эртер. Ооң чылдагаанындыг көңгүс кадык мал хепертен моорап кээп дужер, ооң бүдүн чартык шак хире болгаш, өлүп каар. Чамдыкта сибирь язвазының шак ол чаңныктыг хевири мыйыстыг бода малга (инекке) база таварышкылаар.

Кижиге сибирь язвазының үш хевири көстүп турар: кештиң, шөйүндүнүң болгаш өкпениң.

Аарыгның халдаан үезинден эгелээш, баштайгы демдектери көстүп келириңге чедир үе бирдеи чеди хонук (ортумаа-биле 3 хонук) болур.

Аарыгның кешке халдап аартыр хевири кижилерге хой таваржып турар, чүнүңдаа мурнунда арынга азы мага-боттуң чаагаш чоруур черлериңге дээш аартыр. Микроб халдай берген кештиң өңү кыза бээр, ооң кешке бичин суглангыжыгаштар кылдыр ол хуула бээр: ооң кижиниңге шыдашпайн, аарыг кижи суглангыжыгаштарны чара дырбаптар, азы ол боду чарлы бээр болгаш балыгланган кештиң экирин турар үезинде карара бээри ышкаш, ол чер карт-биле шыптынар. Кеште кара карты долгандыр үүрмек суглаңгыжыгаштар үнүп кээр, олар сибирь язвазының карбункулу (кадагазы) деп адап турары карттарбиле шыптынмышаан, чаңгыс улуг карт болуп каттыжа бээрлер. Долгандыр турар тканьнар ыжа бээр. Сибирь язвазының карбункулунуң характериг байдалы болза ооң ине-биле кадаарга безин кончуг аарышкылыг эвезе болур.

Сибирь язвазының кешке дээш халдаар хевири-биле аараанда кижи шагзыргай, мага-боду чуурук байдалдыг болур болгаш баш аарыыр; аарыг кижиниң температуразы (эзлиниң изии) 39—40 градус чедер.

Чамдык таварылгаларда сибирь язвазының кешке дээш халдаан хевириниде микробтар ханга тарап, ниити аартырынче шилчий бээр. Мынчангаш аарыгның кешке дээш халдаарының чиик хевири-биле безин аарый бээрге, аарыг кижиниң эмнелгеге чыттырары чугула: ханче тарап, ниити аартырын чүгле ынчаар болдурбайн барып болур.

Сибирь язвазының кешке дээш халдаар хевири бир эвес ханче тарап, ниити аартырынче шилчий берзе, аарыг кижиниң байдалы кончуг бакыраар: медерелиүнүп-кирип турар апаар, эзлиниң изии дыка бедиир, бир эвес чүректиң ажылы копкаар болза аарыг кижи өлүп болур.

Сибирь язвазының шөйүндүлер аартыр хевири дыка эвээш таваржып турар. Аараан малдың эзлиниң чедир азы быжыг хайындырбайн, азы эвээш таварылгаларда аарыг малдың сүдүн хайындырбайн чемге ажыглааргa, ол аарыгның шөйүндүге дээш халдаар хевири тыптыр.

Шөйүндүге дээш халдаар хевириниң демдектери болза, баш аартыр, куструксаар болгаш кустурар чоруктар көстүр, куду олуртур, оозу колдуунда-ла хан холушкактыг болур; а чамдыкта тырыктаар. Бо аарыгның үезинде чүректиң ажыл-чорудулгазы чидин-биле кошкаар, ындыг байдал 3—4 хонуктарда үргүлчүлээр болгаш колдуунда-ла олурүнге чедирер.

Сибирь язвазының окпеге дээш халдаар хевири канчаар-даа аажок эвээш таваржып турар. Аарыгның ол хевири өкпениң дегдиринишкин ышкаш байдалдыг болуп эртер болгаш хиличектиг берге чөдүлбиле чөдүртүп, хан холумактыг дукпу дукпүрер, температуразы дыка бедиир, тыныжы аажок бачымнаар болгаш чүректиң ажыл-чорудулгазы кошкаар, ынчаар аараанда колдуунда өлүр.

БАШ УДУР КАМГАЛАНЫРЫНЫҢ ХЕМЧЕГЛЕРИ БОЛГАШ СИБИРЬ ЯЗВАЗЫ-БИЛЕ ДЕМИСЕЛ

Кижиниң сибирь язвазындан аарыырын болдурбас дизе, малдарның оортан аарыыр чоруу-биле демисежир херек. Мынчангаш сибирь язвазындан аараан малдарны чоруу үезинде илередип тывары болгаш колхоз, совхоз база өске-даа ажыл-агый-ларны сибирь язвазының халдавырындан баш удур камгалаар чорук улуг ужур-дузалыг. Сибирь язвазы деп каразын болгудет мал аарыы илереттивзе, аарыгның шын диагнозун (шинчин тургаш, аарыгны илередири) тургузары-биле мал эмчизинге ук малды көргүзер херек. Кандыг-бир чылдагаан-биле ындыг хемчег алдынмас хире таварылга турар болза, өске кадык малдардан аарыг малды аңгылааш, ымыраа-сээктер кирип шыдавас хаалгыг кажаага тургузар. Аарыг малдың одээн аңгы болгеш өртедир. Аарыг азы өлген малдарга чоокшулаан деттен өске бүгү малдарны ол аарыгдан камгалаар дээш карантинге тургузар. Ол черниң бүгү малынга баш удур камгалааарының тарыышкынын чорудар. Сибирь язвазы деп каразын болур аарыглар тыптып келгенде, ветеринарлыг хыналданың чөпшээрели чокка малды өлүрүп чиирин шуут хоруур. Бо аарыгдан аараан малдарны аңаа удур сыворотка-биле эмнээр, ынчалдыр эмнээрге эки түңнелди бээр.

Халдавырны нептеретпес дээш, мал сегип хора чок болдурар. Мал сегин хора чок болдурарының дээре аргазы, ону өртедири болур. Бир эвес ону боттандырар арганжок болза, элезиниг, курган довуракты черге, чурталга тудугларындан, оруктардан, одарлардан, мал суттарар суттаттардан, мал кажааларындан ырак черге, 2 метрден кыдыра эвес кылдыр хандыр каскаш, мал сегин хөмер, өлген малдың болгаш хөмген довурааның кырынга өртеткен азы хлорауг чугайны 10 сантиметр кылып кылдыр төгер.

Чоннуң ортузунга сибирь язвазы тыптып келзе, аараан кижини эмнелгеге дүргеп чыттырары эргежок чугула.

Аарыг кижини эмнелгеге чыттырган соонда, ооң чурттап турганы оран-савазын, бүгү эт-херексели дезинфекцилеп арытлаар.

Сибирь язвазындан баш удур камгаланыр дээш демиселдиң чугула хемчээ болза, малдың чиг эдин ажылдап кылып турар бүдүрүлгелериниң санитар талазы-биле көрүлдезин экижидери болур. Маңаа доозун сордурар үүлдү ажыглаары, түскай хептн кедери, ажылчыннар бодунуң арыг-шеверин сагыыры улуг рольду ойнаар. Мал согар черлерден аңгы өскээртен алган малдың чиг-эдин лабораторлуг шинчилгеге киирер; ол чиг-эттн чүгле дезинфекцилээн соонда болбаазырадырынче ам киирер. Малдың чиг-эдин болбаазырадып кылып турар бүдүрүлгелериниң ажылчыннары сибирь язвазындан баш удур камгаланырының хемчеглери-биле эки таныш болур ужурлуг.

Баш удур алыр бүгү хемчеглерни шыңгыы болгаш ой-шаанда чорудары сибирь язвазындан аарыырындан малдарны камгалаар болгаш кижилерге халдадырының айыылын эвээдедир.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Редакцияның АДРЕЗИ:

Кызыл Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизинин 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизинин 37-13, көдээ ажыл-агый киллизинин 21-47, үлетпүр киллизинин 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистериниң 21-27, иштики информация киллизинин 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—01355